

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

əlyazması hüququnda

Allahverdiyev Orxan Yaşar oğlu

“Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətləri”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060405 Sənayenin təşkili və idarə edilməsi

İxtisaslaşma: Müəssisənin iqtisadiyyatı

Elmi rəhbər:

i.e.n, dos. Böyükkişi N.B.

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n, dos. Mehtiyev A.S.

Kafedra müdiri:

i.e.n, dos. Hacıyev Ə.V.

BAKİ - 2017

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
Fəsil 1. Qeyri-neft sektorunun inkişafının nəzəri əsasları	
1.1. Milli iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun inkişafının obyektiv zəruriliyi.....	6
1.2. Qeyri-neft sektorunun əsas sahələri və onların inkişaf xüsusiyyətləri.....	14
1.3. Qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tənzimlənməsinin əhəmiyyəti.....	23
Fəsil 2. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafının müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi	
2.1. Azərbaycanda iqtisadiyyatın sahə strukturunun mövcud vəziyyəti.....	32
2.2. Qeyri-neft sektorunun inkişaf dinamikasının təhlili.....	38
2.3. Qeyri-neft sektorunun inkişafında investisiyaların rolu və əhəmiyyəti.....	49
Fəsil 3. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişaf perspektivləri	
3.1. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinin prioritet istiqamətləri.....	60
3.2. Qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşdırması üzrə tədbirlər.....	68
Nəticə və təkliflər.....	77
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı.....	80
Резюме.....	83
Summary.....	84

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Respublikamız öz müstəqilliyini əldə etdikdən qısa bir müddət sonra ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə ölkədə yeni iqtisadi model formalaşdırılmasına başlanmışdır. Müstəqilliyin ilk illərində iqtisadi sahələr arasında əsasən diqqətin neft sektoruna yönəldilməsi bu sahənin digər sahələrə nisbətə daha üstün səviyyədə inkişaf etməsinə şərait yaratmışdır. Nəticədə neft amilinin rolu artmış, bu sahəyə yatırılan investisiyaların həcmi böyümüşdür. Bununla yanaşı, neft sektorunda olan inkişaf iqtisadiyyatın digər sahələrinə də təsir göstərmiş, dövlətin qeyri-neft sektoruna təsir etmə imkanlarını daha da genişləndirmişdir. Lakin, neftin bərpa olunmayan resurs olması və son dövrlərdə dünya neft bazarında neftin qiymətində olan dəyişikliklər qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinin zəruriliyini açıq şəkildə göstərmişdir.

Son illərdə ölkəmizdə iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi uğrunda sahələrarası tarazlığın yaradılması, təbii və maddi resurslardan səmərəli istifadə edilməsi aktual məsələ olaraq qalmaqdadır. Hökumət tərəfindən həyata keçirilən dövlət proqramları və tədbirlər də müvafiq olaraq qeyri-neft sektorunun inkişafına zəmin yaratmışdır. Hal-hazırda dövlətimiz qeyri-neft sektorunun inkişafını özünə prioritet sahə seçmiş və əsas vəzifə kimi qarşısına qoymuşdur. Buna görə də ölkədə diqqət əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi, ixracyönümlü iqtisadiyyata keçid və iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılmasına yönəldilmişdir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı iqtisadiyyatın inkişafında diversifikasiya (şaxələnmə) tələb edir. Bu baxımdan dövlətin qarşısında duran mühüm məsələlərdən biri diversifikasiya proseslərinin sürətləndirilməsidir. Ayrı-ayrı regionların inkişaf etdirilməsi də bu sahədə mühüm mövqedə dayanır. Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılması və özəl sektorun iqtisadi fəallığının stimullaşdırılması hazırda dövlətin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri sayılır. Həmçinin, iqtisadi artımın dayanıqlılığının təmin edilməsi qeyri-neft sektorunun inkişafını vacib edir. Beləliklə, söyləyə bilərik ki, qeyri-neft sektorunun inkişafı

ölkənin milli-iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əvəzsiz rola malikdir. Bütün bu qeyd olunanlar nəzərə alınaraq dissertasiya işində qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətləri və inkişafı məsələlərinin öyrənilməsi, bu sahədə olan problemlər və onların həlli yolları araşdırılmış, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinin müasir vəziyyəti qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı kimi Azərbaycanın qeyri-neft sektoru seçilmişdir. Tədqiqatın predmetində isə müasir dövrdə Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi uğrunda dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər və həmin tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı iqtisadi münasibətlər dayanır.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi qeyri-neft sektorunun inkişafı qarşısında dayanan məsələlərin təhlil edilməsi və bu sahənin inkişaf istiqamətlərinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq dissertasiya işi yazılarkən qarşıya qoyulan vəzifələrə iqtisadiyyatın müasir strukturunun qiymətləndirilməsi və onun inkişafı amillərinin müəyyənləşdirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafında ortaya çıxacaq problemlərin araşdırılması və ortaya çıxarılması, onların həlli yollarının işlənilib hazırlanması və dünya iqtisadiyyatına səmərəli keçid edə biləcək sahələrin müəyyən edilməsi və inkişafı yolunda tövsiyələr hazırlamaqdır.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları, Respublika prezidentinin fərmanları, Nazirlər kabinetinin qərar və sərəncamları, hüquqi-normativ sənədlər, iqtisad elminin klassikləri və aparıcı iqtisadçı alimlərin əsərləri təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakıları əhatə edir:

- Azərbaycanda iqtisadiyyatın və sənayenin mövcud sahə strukturunun formalaşmasına təsir göstərən amillər müəyyən edilmişdir.
- Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinin Ölkənin iqtisadi inkişafında zəruri amil olması açıqlanmışdır.

- Dövlətin qeyri-neft sektoruna öz tənzimləmə mexanizmi vasitəsilə etdiyi təsirin xüsusiyyətləri qeyd olunmuşdur.
- Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişaf dinamikası təhlil edilmiş, mövcud problemlərin həlli üçün təkliflər işlənib hazırlanmışdır.
- Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinin prioritet istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Dissertasiya işinin həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, təkliflər və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olub 84 səhifədən ibarətdir.

FƏSİL 1.

QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Milli iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun inkişafının obyektiv zəruriliyi

XX əsrin sonlarından etibarən hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatına beynəlxalq münasibətlər sistemində sürətlə genişlənən qloballaşma prosesləri əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərməyə başlamışdır. Bu proseslərin təsir gücü və yayılma sürəti ölkə daxilində istehsal edilən məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyindən, həmçinin milli iqtisadiyyatın strukturundan asılıdır. Eləcə də qeyd edilməlidir ki, ölkədə rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalının həyata keçirilməsi və iqtisadiyyatın fərqli sahələrində fəaliyyət göstərən əmtəə istehsalçılarının yerli və xarici bazarlarda öz mövqelərini möhkəmləndirməsi qloballaşma proseslərinin zərərli təsirlərini zəiflədən ünsürlərdir.

Müasir dövrdə hər bir ölkənin milli iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi müxtəlif amillərdən asılı olur. Bu amillərə misal olaraq iqtisadiyyatın sahə strukturunu, daxili bazarın qorunmasının mövcud durumunu, istehsal edilən məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyini, idxalın və ixracın strukturunu, həmçinin yerli istehsalın stimullaşdırılmasını göstərmək olar. Əgər milli iqtisadiyyatın sahə strukturunda bir sahə üstünlük təşkil edirsə, bu bütünlükdə iqtisadiyyatın, eləcə də dövlət büdcəsinin bazar konyukturundan asılı olmasına gətirib çıxaracaqdır. Bu mövqedən yanaşsaq dövlət büdcəsinin gəlirləri ixracdan daxilolmalar hesabına formalaşdıqda həmin məhsulların dünya və daxili bazar qiymətləri səviyyəsi burada mühüm rol oynayacaqdır. Deməli, milli iqtisadiyyatda lider mövqeyə malik sahənin məhsullarının qiymətləri dünya bazar konyukturasındakı hərəkətlərdən asılı olmaqla nəinki həmin sahəni, həmçinin kompleks şəkildə yanaşdıqda milli iqtisadiyyatın konyuktur dalğalanmalarından asılı olmasına gətirib çıxarır. Konyuktur dalğalanmalara müvafiq olaraq dövlət büdcəsinin gəlirləri də artıb azalır ki, bu da

milli iqtisadiyyatda stabilliyə nail olunmasına, həmçinin irimiqyaslı investisiya və infrastruktur layihələrin davamlı şəkildə həyata keçirilməsinə mənəələr törədir.

Yuxarıda qeyd edilənlərə istinad edərək belə bir fikir yürütmək olar ki, müasir şəraitdə milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində balansın formalaşdırılması birbaşa iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə təsir göstərir. Dünya təcrübəsində görə bilərik ki, ölkələrin təbii resurslarla zəngin olması milli iqtisadiyyatlarının inkişafına müsbət mənada təsir göstərməklə, təbii resurslarla əlaqəli sahələrin inkişaf etməsinə yol açır. Təbii resurslarla zəngin olan ölkələrdə bu baxımdan, xüsusi olaraq neft sənayesinin inkişafı gözə çarpacaq dərəcədə digər sahələrdən fərqlənir. Neft-yanacaq kompleksində milli iqtisadiyyatın artım sürəti digər sahələrdə iqtisadi artım səviyyəsini üstələyir.

Yanacaq kompleksinin milli iqtisadiyyatda sürətli inkişafına baxmayaraq, qeyri-neft sahələrində iqtisadi artımın ləngiməsini şərtləndirən bir sıra amillər mövcuddur ki, bu amillərə misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

- milli iqtisadiyyatın neft-yanacaq sektoruna irimiqyaslı investisiyaların qoyulması;
- əsas istehsal fondlarının neft-yanacaq sektorunda fiziki və mənəvi cəhətdən yenilənməsi;
- neft-yanacaq kompleksində ETT-nin ən yeni nailiyyətlərinin və müasir texnologiyaların tətbiqi;
- neft-yanacaq sektorunda intensiv inkişafın təmin edilməsi və innovasiyalı istehsalın qurulması;
- neft-yanacaq sektorunda çalışan işçilərin əmək haqqının və bütövlükdə gəlirlərinin səviyyəsinin digər sahələrlə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olması;
- neft-yanacaq sektorunda istehsal edilən məhsullara dünya bazarında yüksək tələbin mövcudluğu.

Bu sadalanan amillər neft sektorunda dinamik inkişafı təmin edir. Xüsusilə neft sektorundan daxil olan iri miqyaslı və sürətli gəlir müəyyən zaman çərçivəsində

dövlət büdcəsinə daxilolmaların ümumi həcmnin artmasına, həmçinin milli iqtisadiyyatda ümumi daxili məhsulun həcmnin artmasına gətirib çıxarır. Buna baxmayaraq, bütün bu baş verənlər iqtisadiyyatın digər sahələrində artımın gözlə görülmə biləcək dərəcədə geri qalmasına səbəb olur. Həmin sahələrdə kapital aclığının yaşanması bu prosesin yaranmasını şərtləndirən ən mühüm amillərdən biridir. Təbii haldır ki, xarici investisiyaların neft-yanacaq sektoruna yatırım həcmnin artması bu sahədə davamlı olaraq mütərəqqi texnologiyaların tətbiqini vacib edir. Digər sahələrdə isə kapital resurslarına olan ehtiyacların ödənilməməsi nəinki intensiv inkişafın təmin edilməsinə imkan vermir, həmçinin bu sahələri kapital aclığı yaranması təhlükəsi ilə baş başa qoyur. Milli iqtisadiyyatda neft sektorunun bu cür sürətli inkişafı ölkə iqtisadiyyatına iri həcmli investisiya qoyuluşları yatırılmasına şərait yaratsa da, digər sahələrin iqtisadi cəhətdən geri qalması halları özünü biruzə verir ki, bu da ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyində özünəməxsus yaralar açır.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, milli iqtisadiyyatda neft sənayesinin sürətli inkişafı fonunda ölkəyə daxil olan investisiyalardan, həmçinin sürətlə artan dövlət büdcəsi gəlirlərindən səmərəli istifadə edilməsi xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dövlətin struktur siyasətinin həyata keçirilməsi bütün bunlarla sıx əlaqəli olub eyni zamanda iqtisadiyyatın digər sahələrinə məqsədli investisiya yatırımları edilməsindən də əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Milli iqtisadiyyatda neft sənayesinin sürətli inkişafı son nəticədə ixracın strukturunda neft məhsullarının xüsusi çəkisinin artmasına gətirib çıxarır. Buna görə də ixrac gəlirlərinin əsas hissəsi neft gəlirlərindən formalaşır. Bütün bunlar isə son nəticədə milli iqtisadiyyatın, o cümlədən dövlət büdcəsinin neftdən asılılığının yaranmasına gətirib çıxarır. Dünya bazarında neft məhsullarının qiymətində baş verən dəyişikliklər isə bütövlükdə milli iqtisadiyyatın konyuktur asılılığını şərtləndirir.

Belə bir şəraitdə iqtisadi inkişafın dinamik və tarazlı xarakter daşmasına məhz qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi xidmət edir. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi eyni zamanda milli iqtisadiyyatın və dövlət büdcəsinin neftdən asılılığının qarşısının alınmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Eləcə də, qeyri-neft sektorunun

inkişaf etdirilməsi regionların sosial-iqtisadi inkişafına və yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılmasına da bilavasitə təsir göstərir. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ixracın strukturunda bir məhsulun hakim mövqə tutmasının qarşısını alır, eyni zamanda məhsul ixracının beynəlxalq bazar konyukturunda baş verən tərəddüdlərdən asılılığının azaldılmasına təsir göstərir.

Nəzərə alınmalıdır ki, respublikamızın beynəlxalq münasibətlər sistemində sürətli integrasiyası, həmçinin iqtisadiyyatda dinamik inkişafın təmin edilməsi, ölkədə yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması, iqtisadiyyatın, eləcə də ixracın şaxələndirilməsinin təmin edilməsi yaxın 10-15 il ərzində qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafından birbaşa asılı olacaqdır. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi bu sahələrdə istehsal edilən məhsulun rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsini tələb edir. Bilindiyi üzərə, Respublikamız dünya bazarına əsas etibarlı ilə xammal formasında neft məhsulları ixrac edir. Dünya bazarına neft ixracı həcmnin artırılması xüsusilə dövlət müstəqilliyinin ilk dövrlərində ölkəmizin strateji baxımdan beynəlxalq münasibətlər sistemində integrasiyasının sürətlənməsinə şərait yaratmışdır.

XIX əsrin sonlarında Azərbaycan dünyada aparıcı neft istehsalçılarından biri kimi çıxış edirdi, lakin Sovet dövründə Azərbaycanın neft resurslarının istifadə miqyası geniş deyildi. Həmin dövrdəki iqtisadi-siyasi qərarlar ölkənin neft sərvətlərinə heç də uyğun deyildi və əhalinin bir qismini yoxsulluq vəziyyətində saxlamışdı. Respublikamız öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra isə neft və qaz yataqları Azərbaycana yoxsulluqla mübarizə aparmaq və qarşıdan gələn bir neçə il ərzində iqtisadiyyatı diversifikasiya olunmuş, orta gəlirli ölkəyə çevrilmək şansı vermişdir.

Hazırkı dövrdə Azərbaycanın qarşısında duran vəzifə neft gəlirlərindən istifadə edərək geniş bazaya malik olan artımı stimullaşdırmaq, indiki və gələcək nəsillərin rifahını təmin etməkdən ibarətdir. Dövlət müstəqilliyini əldə etmiş Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatına keçidlə bağlı həyata keçirilən islahatlar kifayət qədər mürəkkəb xarakter daşımışdır. Bu özünü xüsusilə ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində biruzə vermiş, ölkəmiz sosial-iqtisadi və hərbi-siyasi böhran yaşamaqla

parçalanma təhlükəsinə məruz qalmışdır. Azərbaycan ilə Ermənistan arasındakı Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində ölkə daxilində bir milyondan çox insanın qaçqın düşməsi ilə yanaşı, torpaqlarımızın təxminən 20 faizi üzərində nəzarətin itirilməsi və əsas regional ticarət və nəqliyyat əlaqələrinin pozulması ölkə iqtisadiyyatının inkişafına öz mənfi təsirini göstərmişdir. Lakin buna baxmayaraq ulu öndər Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi ilə işlənib hazırlanan neft strategiyası qısa müddət ərzində dövlətin neft gəlirlərinin artmasına əlverişli şərait yaratdı.

2015-cü ilin məlumatlarına görə Azərbaycanın mineral ehtiyatları 7 milyard barrel neft və 1,34 trilyon kub metr qazdan ibarətdir. Hökumətlə hasilatın say bölgüsü sazişləri əsasında beynəlxalq konsorsiumlar yeni neft və qaz obyektlərini istismar edirlər. Respublikamızın neft sərvətləri qeyri-neft sektorunda iqtisadi artım mühitinin inkişaf etdirilməsi və yeni iş yerlərinin yaradılması üçün qarşımıza əhəmiyyətli imkanlar çıxarmışdır. Ölkəmiz öz gəlir səviyyəsində olan ölkələrlə müqayisədə yüksək təhsilli və ucuz işçi qüvvəsinə malikdir. Azərbaycanın təbii sərvətlərinə neft və qazdan başqa həmçinin sink, qurğuşun, mis və dəmir filizləri, mərmər və mişar daşı kimi müxtəlif tikinti materialları daxildir. Qeyri-neft sektoru daxilində isə istehsal, kənd təsərrüfatı, turizm, tranzit ticarəti, nəqliyyat, rabitə kimi xidmətlərin “artım”ın aparıcı qüvvəsi olacağı gözləniləndir. Buna baxmayaraq neft sərvətlərinin hazır şəkildə olması biznes mühitinin təkilləşdirilməsi üçün zəruri olan islahatları ləngidə və qeyri-neft sektoru sahələrinin rəqabət qabiliyyətini zəiflədə bilər.

Yeni iş yerlərinin açılması üçün əlverişli şərait yaradan amillərdən biri də kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sənayesində iqtisadi artımın olmasıdır. Hazırda Azərbaycan Respublikasında bir sıra emal müəssisələri kənd təsərrüfatı məhsullarını daxili və xarici bazarda rəqabət qabiliyyətli şirələr, mürəbbələr, quru meyvələr və şərab kimi daha yüksək dəyərə məxsus emal məhsullarına çevirirlər. Bu sahədə ölkəmizin ixrac potensialının kifayət qədər yüksək olmasına baxmayaraq hələ də həllini gözləyən müəyyən problemlər də mövcuddur. Bu tip problemlərə əlverişli biznes mühitinin olmaması, fabrik imkanlarının zəifliyi, etibarsız elektrik təchizatı və digər infrastruktur çətinlikləri, yardımçı sənaye sahələrindəki mövcud çətinlikləri

aid etmək olar. Digər tərəfdən nəqliyyat əlaqələrinin, o cümlədən tranzit dəhlizlərinin təkmilləşdirilməsi də vacibdir.

Hal-hazırda respublikamızda əsas avadanlıq, texniki xidmət çeşidləri, metal işləri, nəqliyyat xidmətləri, qida və xəstəxana xidmətləri, kimya və neft-kimya sənayesi də daxil olmaqla neft və qaz sənayesini təchiz edən sahələrdə artım potensialı mövcuddur. Neft və qaz sənayesində artımın mövcudluğu öz növbəsində telekommunikasiya və şəbəkə xidmətləri kimi əlavə dəyərə malik bir çox sahələrin inkişafına da əlverişli şərait yaradır.

Qeyri-neft sektorunun inkişafının obyektiv zəruriliyi milli iqtisadiyyatda ilk növbədə dövlət büdcəsinə daxilolmaların tarazlaşdırılması, kənd yerlərinin inkişafı və həmçinin alternativ ixrac sektorunun formalaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Eyni zamanda qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi bazar konyukturunda baş verən dəyişikliklərdən milli iqtisadiyyatın sığortalanması məqsədilə alternativ variantların reallıqda tətbiqini özündə əks etdirir. Qeyd olunmalıdır ki, qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilmiş hər bir dəstək ölkədə neftin keçmiş əhəmiyyətini itirəcəyi bir şəraitdə öz strateji əhəmiyyəti ilə seçiləcəkdir. Buna görə də, cari şəraitdə neftdən gələn gəlirlərin qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi, neftlə bağlı olmayan sahələrin inkişafına investisiyaların yönəldilməsi çox mühüm strateji əhəmiyyətə malikdir.

Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi baxımından Azərbaycan Respublikasında kifayət qədər geniş potensial imkanlar mövcuddur. Məhz bu imkanlardan istifadə olunması hesabına daxili bazarda idxaldan asılılığın qarşısını almaq və bir sıra məhsul növləri üzrə xarici bazarda müqayisəli üstünlüyə malik olmaq mümkündür. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun prioritet sahələri baxımından emal sənayesini, kənd təsərrüfatını, tikinti, turizm sahəsi, telekommunikasiya sistemləri, rabitə, eləcə də yüngül sənayeni yüksək səviyyədə inkişaf etdirmək mümkündür.

Respublikamızın paytaxtı Bakı şəhərində və əksər regionlarda Sovet dövründə iri yüngül-sənaye müəssisələri fəaliyyət göstərirdi. Doğrusu, həmin müəssisələrdə

istehsal edilən məhsullar daxili istehlakçıların zövqləri baxımından o qədər qənaətbəxş olmasa da, bu sahədə kifayət qədər tarixi bir zaman kəsiyini əhatə edən ənənələr mövcud idi. Bundan başqa yüngül sənaye müəssisələrinin mövcudluğu respublikamızda pambıqçılıq sənayesinin inkişafına, həmçinin xammal olaraq kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişafına əlverişli şərait yaradırdı. Lakin keçmiş Sovetlər itifaqının dağılması nəticəsində mərkəzləşdirilmiş iqtisadi əlaqələrin kəsilməsi transformasiya yönümlü dəyişikliklərin ilkin mərhələsində yüngül sənaye müəssisələrin öz fəaliyyətini dayandırmasına səbəb olmuş və hazırkı şərait üçün fiziki cəhətdən aşınmış və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş avadanlıqların metallom kimi yaxın xaricə daşınmasına şərait yaratmışdır. Keçid dövrünün ilkin mərhələlərində istehsalın həvəsləndirilməsi və daxili bazarın qorunması ilə bağlı lazımi tədbirlərin həyata keçirilməməsi bu prosesin yaranmasının əsas səbəblərindən olmuşdur.

Hazırda demək olar ki, əhalinin gündəlik istehlak məhsullarına olan bazar ehtiyacları xarici idxal kanalları və kiçik sexlər tərəfindən ödənilir. Bakıda və regionlarda yüngül sənaye müəssisələrinin fəaliyyət göstərməməsi son nəticədə kənd təsərrüfatında əlavə dəyərin yaranmasına və ya onun məhdud həcmdə olmasına səbəb olur. Təbii haldır ki, ölkəmizdə uzun illərdir pambıq istehsalının azalması bu tip faktorlar nəticəsində yaranır. Ona görə də, əhalinin gündəlik istehlak məhsullarına olan ehtiyaclarını lazımi şəkildə qarşılamaq məqsədilə yüngül sənaye müəssisələrinin sayının artırılmasına və həmin müəssisələrdə innovasiyalı istehsal prosesinin qurulmasına xüsusi qayğı göstərilməlidir. Son nəticədə qeyri-neft sektorunun inkişafı əhalinin gündəlik istehlak məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində yerli istehsalın xüsusi çəkisinin artırılmasına da bilavasitə təsir edəcəkdir ki, bu da ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində vacib rol oynayacaqdır.

Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatının müasir şəraitdə qeyri-neft sektorunda artım potensialını təkmilləşdirmək üçün infrastruktur və tranzit koridorlarına əhəmiyyətli həcmdə investisiya cəlb edilməsi, xüsusilə kommunal sektorda davamlı idarəçilik islahatları və maliyyə xidmətlərindən istifadə imkanlarında yaxşılaşdırma tələb olunur. Kiçik və orta müəssisələrin öz məhsullarını

yüksək rəqabətli bazarlarda nümayiş etdirməsi və kənd təsərrüfatı və digər kəndlə bağlı kommersiya fəaliyyətinin dəstəklənməsinə yardım göstərilməsi üçün də investisiyalara ehtiyac duyulur.

İş yerlərinin 40%-ə qədəri respublikamızda kənd təsərrüfatı sahəsində cəmlənmişdir. Bununla əlaqədar olaraq qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafında və yoxsulluğun azaldılmasında kənd təsərrüfatının inkişafı əsas vasitələrdən biri hesab olunur. Cari dövrdə icra edilən “Kənd Təsərrüfatının inkişafı və kreditləşdirilməsi” layihəsi çərçivəsində torpağın qeydiyyatı və kənd təsərrüfatının maliyyələşdirmə imkanlarına və marketinq xidmətinə çıxışın yaxşılaşdırılması əsas diqqət mərkəzindədir. Bu layihə çərçivəsində həmçinin fermerlərin pul qazanmaq imkanları artırılır. Bazar əlaqələrinin, kənd təsərrüfatı sahibkarlarının və istehsalçıların məhsullarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, kənd təsərrüfatına maliyyə xidmətlərinin gücləndirilməsi və bu sahədə biliklərin və məlumatların müasirləşdirilməsi vasitəsilə aqrobiznes və kommersiya fəaliyyəti stimullaşdırılır.

Hazırda aktual layihə olan “Kənd Təsərrüfatına investisiyalar” layihəsi çərçivəsində tələblərə əsasən müəyyən edilən mikro layihələrin maliyyələşdirilməsi vasitəsilə regionlarda ev təsərrüfatının əsas infrastrukturundan istifadə imkanlarının artırılmasına səy göstərilir. Buraya kənd icmaları tərəfindən müəyyən edilmiş lazımi tələblərə əsaslanaraq iqtisadi infrastrukturun (su, elektrik, yollar) və sosial infrastrukturun (səhiyyə klinikaları və məktəblər) bərpası və ya tikintisi daxildir.

Bütün bu qeyd edilənləri ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlmək olar ki, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi bütövlükdə milli iqtisadiyyatın və dövlət büdcəsinin gəlirlərinin bazar konyukturundan asılılığının aradan qaldırılmasına əlverişli şərait yaradacaq və müasir şəraitdə global maliyyə böhranının təsir dairəsinin məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxaracaqdır. Qeyri-neft sektorunun inkişafı idxalı əvəzləyən məhsul istehsalının artırılmasına və ixracın təşviqinə əlverişli şərait yaratmaqla bərabər ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına daha dərindən inteqrasiyasını təmin edəcəkdir.

1.2. Qeyri-neft sektorunun əsas sahələri və onların inkişaf xüsusiyyətləri

Dünya bazarında 2014-cü ilin sonlarında neftin qiymətinin sürətlə aşağı düşməsi və maliyyə böhranının dərinləşməsi situasiyasında iqtisadiyyatın diversifikasiya olunması, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi Azərbaycanın davamlı inkişafının təmin olunması üçün açar rolunu oynayacaqdır. Əsasən son beş ildə iqtisadiyyatın artımı qeyri-neft sektorunun inkişafı hesabına baş vermiş, ümumi daxili məhsulda bu sektorun xüsusi çəkisi 65 faizə çatmışdır. Rəsmi statistika və makroiqtisadi göstəricilərə istinad etdikdə isə son on üç ildə ölkədə bütövlükdə qeyri-neft sektorunda 2,7 dəfədən çox artım müşayət olunmuşdur. Şübhəsizdir ki, neft gəlirləri hesabına qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin rolu böyük olmuşdur. İqtisadiyyatın diversifikasiya olunması və qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə uyğun zəmini yaratmaq üçün inkişaf proqramları əsasında kiçik və orta sahibkarlığın stimullaşdırılmasına, bu sahədə fəaliyyət göstərənlərə güzəştli kreditlərin ayrılmasına, kənd təsərrüfatına subsidiyaların yönəldilməsinə, nəqliyyat-kommunikasiya infrastrukturunun ölkə ərazisində restrukturizasiyasına böyük həcmdə vəsait xərclənmişdir. İqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda baş verən bütün bu proseslər böyük canlanmaya səbəb olmuşdur. Hazırda ölkəmizdə istehsal edilən qeyri-neft məhsulları, o cümlədən kimya sənayesi məhsulları, elektrik maşınları və avadanlıqları, tikinti materialları, hazır toxuculuq materialları və s. müxtəlif ölkələrə ixrac edilir. Buradan da məlum olur ki, keçid iqtisadiyyatından uğurla çıxan Azərbaycanın qarşısında duran ən əsas vəzifələrdən biri öz təbii resurslarından məqsədyönlü formada istifadə edərək iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini təmin etmək və onun neftdən asılılığını minimuma endirə bilməkdir. Bu uğurda respublikamızda kənd təsərrüfatı, turizm, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, tikinti sektorlarında davamlı artım müşahidə olunur. Məhz bunun nəticəsidir ki, son

on ildə Azərbaycanda bir milyondan çox iş yeri açılmışdır ki, bu yeni iş yerlərinin də böyük hissəsi qeyri-neft sektounun payına düşür.

Qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafını müsbət hal kimi dəyərləndirən prezident İlham Əliyev Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında bu fikirləri səsləndirmişdir: “Bizim nailiyyətlərimiz, həqiqətən də, tarixi xarakter daşıyır. Son bir neçə ay ərzində iqtisadiyyatımız inkişaf edib, baxmayaraq ki, neftin qiymətində azalma müşahidə olunur. Baxmayaraq ki, regionda iqtisadi vəziyyət hələ də müsbətə doğru dəyişməyib, lakin buna baxmayaraq iqtisadiyyatımız inkişaf edib. Bax, indi gətirəcəyim göstəricilər də bunu sübut edəcək ki, bu doğrudan da tarixi nailiyyətdir. Beləliklə, son altı ayda iqtisadiyyatımız 5,6 faiz artmışdır. Bu göstərici ölkəmizin dinamik inkişafını sübut edir. Qeyri-neft sektorunun inkişafında baş verən dəyişiklik isə daha yüksəkdir. Burada da biz 9,3 faiz artım görürük”.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2015-ci ilin yanvar-iyul aylarında Azərbaycanda 26 milyard 271,3 milyon manatlıq ümumi daxili məhsul istehsal olunmuşdur ki, bu rəqəmin də 17 milyard 565,4 milyon manatı qeyri-neft sektorunun payına düşür. Son illər neftdən əldə edilən gəlirlər hesabına iqtisadiyyatın diversifikasiya olunması, qeyd etdiyimiz kimi, ölkədə qeyri-neft sektorunun bütün sahələrində inkişafı sürətləndirmişdir. Bunun nəticəsindədir ki, bu ilin ilk yarısında qeyri-neft sektorunun bütün növ məhsullarının istehsalında əhəmiyyətli artım qeydə alınmışdır.

2014-cü ilin prezident İlham Əliyev tərəfindən “Sənaye ili” elan edilməsi və bununla əlaqədar təsdiq edilmiş tədbirlər planının icrası qeyri-neft sahələrinin inkişafına təkan vermişdir. 2016-cı ilin ilk yarısında Azərbaycanda 13 milyard 277,2 milyon manatlıq sənaye məhsulu istehsal edilmişdir ki, bu da əvvəlki ilin cari dövründəkindən 3,6 faiz yüksək göstəricidir. Ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiya etdirilməsi istiqamətində reallaşdırılmış ardıcıl məqsədyönlü tədbirlər qeyri-neft sektorunun da sürətli inkişaf etməsinə köməklik göstərmişdir. Yalnız onu qeyd etmək bəs edir ki, 2016-cı ilin ilk 6 ayında ölkəmizdə 3 milyard 671,2 milyon manatlıq

qeyri-neft sənayesi məhsulları istehsal olunmuşdur. Bu isə 2015-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 13,8 faiz çoxdur. Bütün bu baş verənlər, demək olar ki, son illərdə ölkəmizdə baş verən sənayeləşmə proseslərinin, yeni sənaye zonalarının yaradılması ilə bağlı görülmüş işlərin, məqsədyönlü tədbirlərin nəticəsidir.

Ölkənin qeyri-neft sektorunda 2015-ci ildə 35.4 milyard manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 60.8%-i ticarət, sosial və digər xidmətlər, tikinti və nəqliyyat sahələrinin payına düşür.

2015-ci ildə yanvar-dekabr ayları üçün iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 8.0% artmışdır. Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 4.0% artaraq 62.0% təşkil etmişdir. 2015-ci il yanvar-dekabr aylarında ölkə iqtisadiyyatında yaradılan əlavə dəyərin yüksəlişi birbaşa qeyri-neft sektorunun hesabına baş vermişdir. ÜDM-un artımına ən çox köməklik göstərən qeyri-neft sektoru sahəsi tikinti sahəsi olmuşdur.

Əlavə dəyər istehsalının artım tempi qeyri-neft sektorunun əksər sahələrində keçmiş ilin müvafiq dövründəkinə nisbətən yüksək olmuşdur. Qeyri-neft sahələrinin inkişafına nəzər yetirdikdə bu sahələrin ÜDM-un artımına ən böyük müsbət tövhəni tikinti sahəsi və sosial və digər xidmətlər sahəsi vermişdir.

2015-cü ildə qeyri-neft sektoru ümumi buraxılışının artım tempi 2014-cü ilin həmin dövrü ilə müqayisədə 2,3 faiz artmışdır. Emal sənayesinin bir çox aparıcı sahələrinin (tikinti materiallarının istehsalı, kimya sənayesi, metallurgiya sənayesi, qida məhsullarının istehsalı, maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri, hazır metal məmulatlarının istehsalı, elektrik avadanlıqlarının istehsalı və s.) artım tempinin yüksəlməsi ümumilikdə ölkənin qeyri-neft sənayesinin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.

2016-ci ilin ilk yarısında isə ölkənin qeyri-neft sənayesində 27,5 milyard manatlıq əlavə dəyər yaradılmış, bu əlavə dəyərin 55%-dən çoxu ticarət, tikinti sahəsi, nəqliyyat vasitələrinin təmiri, sosial və digər xidmətlər sektorunun payına düşmüşdür.

Cədvəl 1.1. Azərbaycan Respublikasının 2013-2019-cu illər üzrə əsas makroiqtisadi proqnoz göstəriciləri.

Göstəricilər	Ölçü vahidi	Hesabat		Proqnoz				
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
REAL SEKTOR								
ÜDM bazar qiymətləri ilə	Mln. AZN	58223,8	58983,4	57213,2	57635,6	60210,4	63088,9	67617,1
Real artım tempi	%	5,6	2,9	3,5	1,7	2,8	3,7	5,1
Neft sektoru, ÜDM, bazar qiymətləri ilə	Mln. AZN	24943,5	23017,1	17845,7	16814,6	15977,5	16122,3	17315,5
Real artım tempi	%	1,1	-2,7	-0,5	-,8	-2,5	0,4	4,8
Payı (ÜDM-də)	%	43,1	39,5	31,3	28,4	26,4	25,7	25,9
Qeyri-neft sektoru, ÜDM, bazar qiymətləri ilə	Mln. AZN	33224,3	35971,4	39325,6	41439,5	44256,7	47051,6	50212,5
Real artım tempi	%	11,2	7,2	5,6	3,4	4,7	4,9	5,1
Payı (ÜDM-də)	%	57,2	61,1	68,7	71,6	73,6	74,3	74,1

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi (www.economy.gov.az)

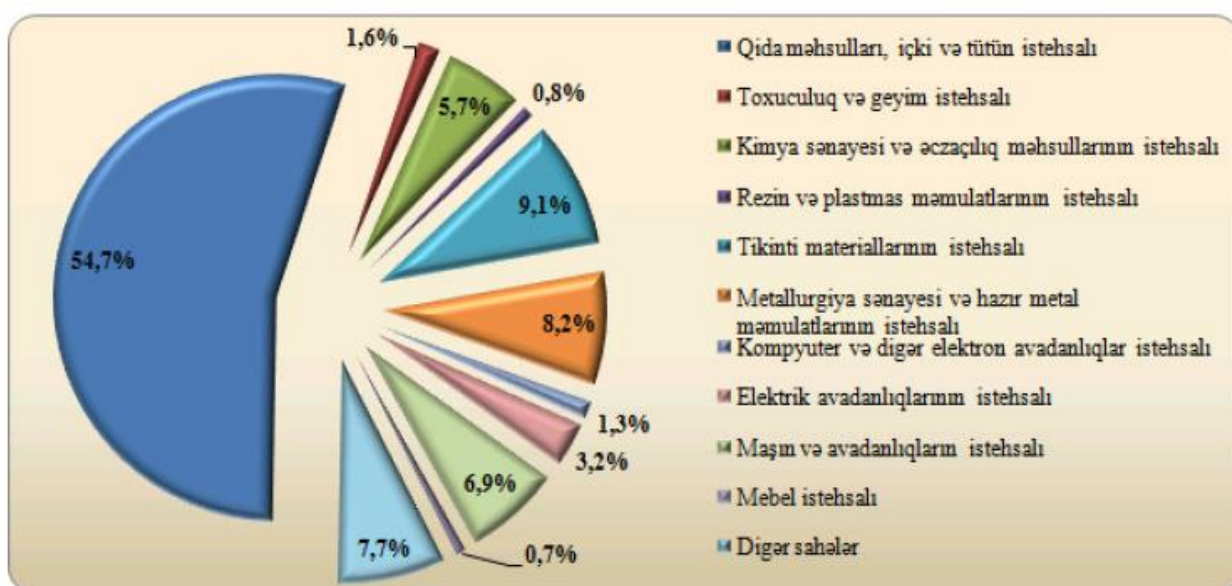
2015-cü ildə qeyri-neft sektorunda 7185,6 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş və bu qiymət əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 7,0% artmışdır. Həmin dövrdə qeyri-neft sənayesində istehsal edilən məhsulun ölkə üzrə bütün sənaye məhsullarında xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2,6 faiz atmış, 23,1% təşkil etmiş, qeyri-neft sənayesinin artımına 1,5% müsbət qatqı

vermişdir. Hesabat dövründə qeyri-neft emal sənayesinin alt sahələri üzrə sənayenin artımına ən çox qatqını tikinti materialları istehsalı və maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sahələri göstərmişdir. Hesablamalara görə, yanvar dekabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesinin artımına mədənçıxarmanın qeyri-neft bölməsi 0,9 faiz, qeyri-neft emal sənayesi 4,2 faiz, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, elektrik enerjisi sahəsi 1,5 faiz, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsi 0,3 faiz müsbət mənada artım vermişdir. Qeyri-neft sektorunun artımına hesabat dövründə ən çox müsbət qatqı verən qeyri-neft emal sahələri kimya (1,0 faiz), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (1,2 faiz), tikinti materialları istehsalı sənayesi (1,2 faiz) sahələri olmuşdur.

Qeyri-neft sənayesinin məhsul istehsalında emal sənayesinin xüsusi çəkisi 69,7%, mədənçıxarma sənayesinin payı 1,8%, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının payı 26,2%, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi payı isə 2,9% təşkil etmişdir.

Göstəricilərə görə, 2016-cü ildə 2013-cü illə müqayisədə qeyri-neft sənayesinin məhsul buraxılışında emal sənayesinin xüsusi çəkisi 0,8 faiz artım göstərmişdir.

Şəkil 1.1. Qeyri-neft sənayesinin 2016-cü ildə ümumi buraxılışının strukturu

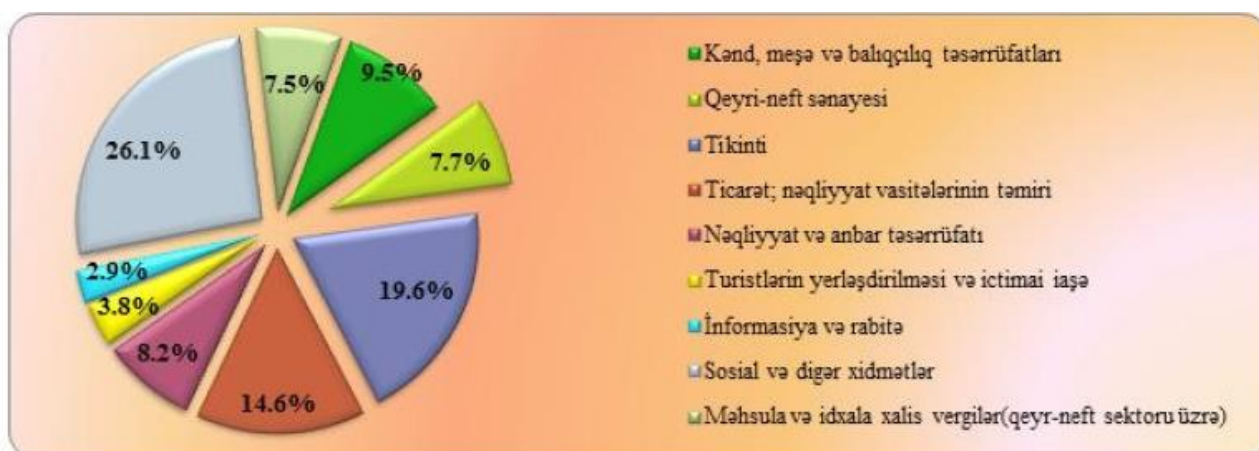
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

2015-cü il yanvar-dekabr ayları ərzində qeyri-neft emal sənayesinin əksər bölmələrində məhsul istehsalı tikinti materiallarının istehsalında (23,1%), qida məhsulları istehsalında (1,7%), kimya sənayesində (33,4%), metallurgiya sənayesində (11,3%), içki istehsalında (7,9%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sahəsində (40,4%), hazır metal məmulatlarının istehsalında (5,8%), elektrik avadanlıqları istehsalında (12,7%), mebel istehsalında (7,4%), geyim istehsalında (60,%), avtomobil və qoşquların istehsalında (59,2%), digər nəqliyyat vasitələrinin istehsalında (4.3 dəfə) artım göstərmişdir.

2015-cü ildə qeyri-neft sektoruna yönəldilən, iqtisadiyyatda əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların ümumi həcmi 65,7% və ya 12,1 milyard manat olmuşdur. Qeyri-neft sektoruna yönəldilən investisiyaların 11,3%-i və ya 1319,8 milyon manatı və əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların 7,4%-i qeyri-neft sektoru bölməsinin inkişafında istifadə olunmuşdur.

Ölkə iqtisadiyyatında 2016-ci il yanvar-oktyabr ayları üçün qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 7,1% artım göstərmişdir. Ümumi Daxili Məhsul üzrə isə yaradılan əlavə dəyər əvvəlki il ilə müqayisədə 11,1 faiz artaraq 69,2% təşkil etmişdir. ÜDM-un artımına ən çox müsbət tövhə verən qeyri-neft sektoru alt sahəsi ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri (1,3 faiz) olmuşdur.

Şəkil 1.2. 2016-ci ilin ilk yarısında qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin sahələr üzrə payı

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

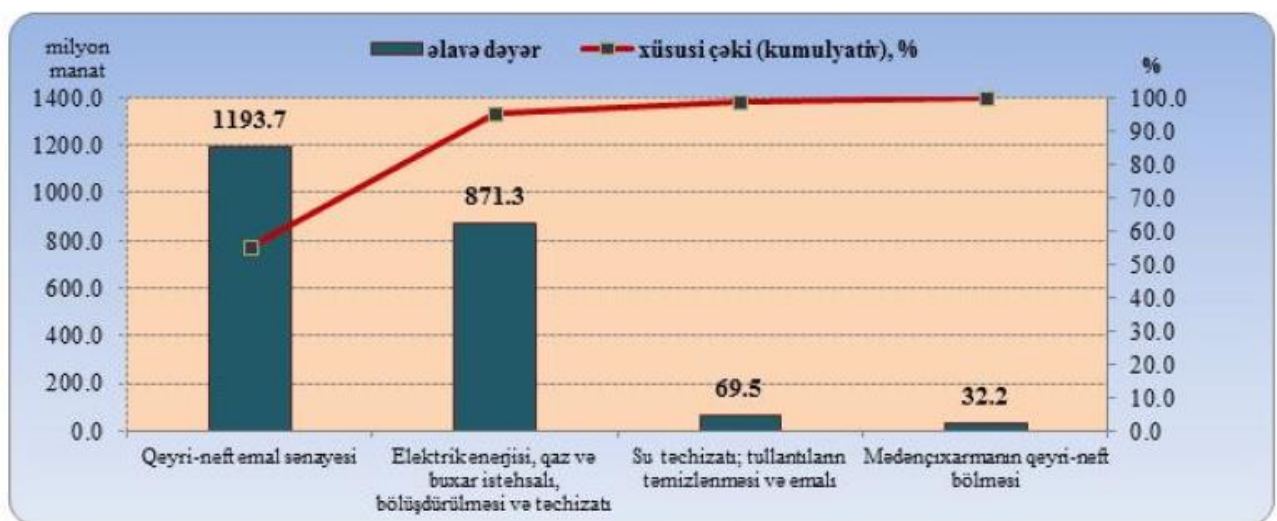
Qeyd edilməlidir ki, qeyri-neft sektorunun bir çox sahələrində yaradılan əlavə dəyərin artım tempi bir öncəki ilin müvafiq dövrünə nisbətən yuxarı olmuşdur.

Cədvəl 1.2. Qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin artım tempi.

	Yanvar-Sentyabr 2016	Qeyri-neft ÜDM-in artımına alt sahələrin töhfəsi
Qeyri-neft sektoru	106.5 faiz	
Kənd, meşə və balıqçılıq təs-ları	106.8 faiz	0.6 faiz
Qeyri-neft emal sənayesi	110.5 faiz	0.8 faiz
Tikinti	106.1 faiz	1.2 faiz
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	111.5 faiz	1.5 faiz
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	100.5 faiz	0.1 faiz
Turistlərə xidmət və ictimai iaşə	115.2 faiz	0.5 faiz
İnformasiya və rabitə	108.9 faiz	0.3 faiz
Sosial və digər xidmətlər	103.5 faiz	0.9 faiz

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

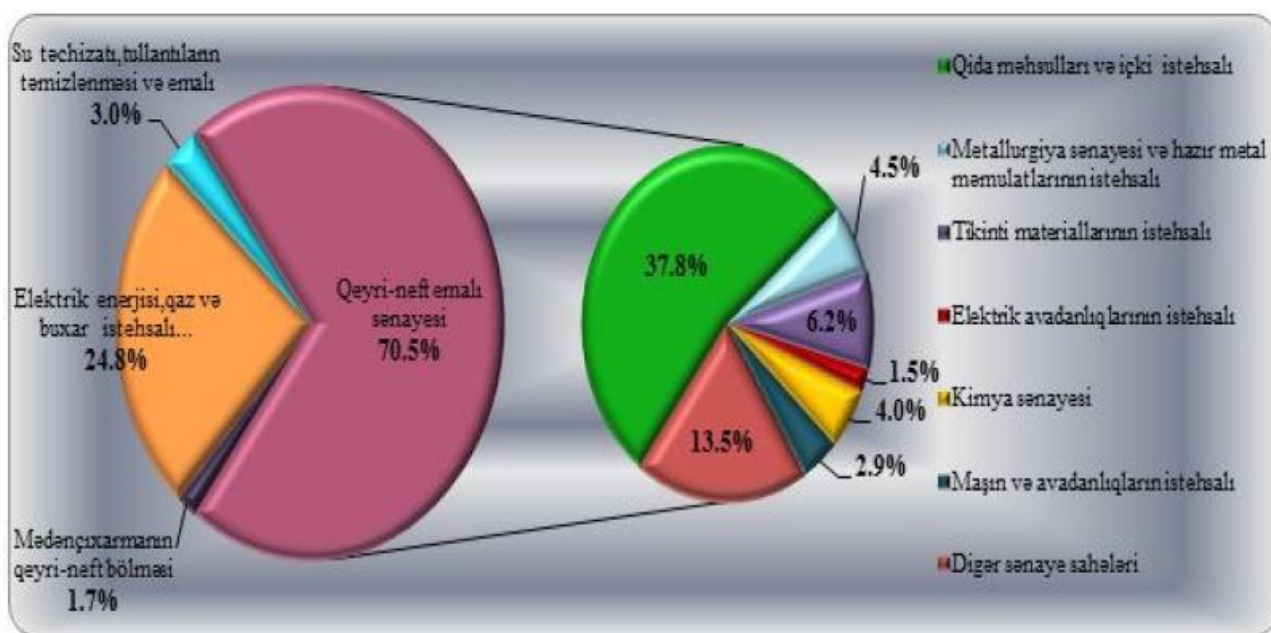
Şəkil 1.3. Qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin strukturu.

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

2015-ci yanvar-sentyabr ayları periodunda qeyri-neft sektorunda 5624,9 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş, öncəki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 9,8 faiz artım göstərmişdir. Qeyd edilən aylar ərzində qeyri-neft sənayesində istehsal edilən məhsulun bütün ölkə üzrə istehsal olunan məhsulda xüsusi çəkisi öncəki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 8,4 faiz artaraq, 29,2 % təşkil etmiş, sənayenin 2,3%-lik artımı bütünlükdə qeyri-neft sektoru hesabına reallaşmışdır. Hesabat dövründə alt sahələr əsas götürülərək qeyri-neft sektorunda ən çox artım göstərən sahələr; kimya sənayesi (0,9%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (1,2%), qida məhsullarının istehsalı (0,4%), tikinti materiallarının istehsalı (0,3%), elektrik avadanlıqları istehsalı (0,3%), hazır metal məmulatların istehsalı (0,4%) sahələri olmuşdur.

\Şəkil 1.4. Qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışının strukturu

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Rəqəmlərdən də gördüyümüz kimi, son dövrlərdə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün güclü potensial yaradılmaqdadır. 2014-cü ilin son rübündə Prezident İlham Əliyev tərəfindən təsdiq olunmuş, “2015-2020-ci illərdə Azərbaycan

Respublikasında sənayenin inkişafına dair Dövlət Proqramı” şübhəsiz ki, önümüzdəki illərdə qeyri-neft sənayesinin inkişafına güclü təkan verəcəkdir.

Cari dövrdə ölkəmizdə emal sənayesi, turizm, kənd təsərrüfatı, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları qeyri-neft sektorunun inkişafının əsas prioritet sahələri hesab olunur. Dünyadakı beynəlxalq maliyyə institutları Azərbaycanda turizm və kənd təsərrüfatının xüsusilə əhəmiyyət kəsb etdiyini qeyd edirlər. Ölkədəki məşğul əhəlinin 43 faizə yaxını hazırda kənd təsərrüfatı sahəsində çalışır. Bunun nəticəsində də, bu sahədə reallaşan dövlət proqramları çoxalır, bir sıra islahatların və yeni texnologiyaların cəlb olunması sürətlənir. Prezident İlham Əliyevin üçüncü regional inkişaf proqramının icrasının ilk ilinin yekunlarına həsr olunmuş konfransda dediyi “ Kənd təsərrüfatı ölkəmizdə prioritet sahələrdən biridir. Bu, iqtisadi, sosial sahədir, qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün böyük dəstəkdir” sözləri təbii kim təsadüfi deyildir.

Bildiyimiz kimi, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi prioritet istiqamət kimi dövlətimizin iqtisadi siyasətində getdikcə aktual bir məsələyə çevrilmişdir. Bu sahənin ÜDM-da xüsusi çəkisinin artması ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı fonunda 2016-cı ilin son dövrləri ərzində də davam etmişdir. İqtisadçı ekspertlərin proqnozlarına görə bu il ölkənin ümumi daxili məhsulunda baş verəcək artım birbaşa qeyri-neft sektoru ilə əlaqəli olub, neft sektorunun isə payının azalması ilə müşayiət olunacaqdır. Hazırki ildə isə qeyri-neft sektorunun artım sürətinin 12 faizdən çox olacağı gözlənilir. Bu inkişaf prosesinin gələcək illərdə də davam edəcəyi müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, 2013-ci ildəki göstəricilərə görə qeyri-neft sektorunun ümumi daxili məhsulda payı 52,4 faizdən 2018-ci ildə 72,3 faizə yüksələcəkdir. Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin bu dövr ərzində formalaşmasında neft sektorunun payı ciddi dərəcədə azalacaqdır ki, bunu da ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiya etdirilməsi hesabına iqtisadiyyatımızın neftdən asılılığının ildən ilə azaldılması göstərir.

1.3. Qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tənzimlənməsinin əhəmiyyəti

XX əsrin sonlarından etibarən ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər sistemində integrasiyasına istiqamətlənmiş tədbirlər sürətlə genişlənməkdədir. Belə ki, ölkəmiz artıq dünyanın 120-dən çox ölkəsi ilə beynəlxalq əqlələr qurmuşdur. Bu əlaqələrin sürətlə inkişaf etdirilməsi nəticəsində xarici iqtisadi fəaliyyətdən gəlirlər əldə edilir ki, bu da tədiyyə balansında müsbət saldonun təmin olunmasında başlıca rol oynayır. Azərbaycan Respublikası dünya bazarına neft və neft məhsullarının, eləcə də neft maşınqayırması məhsullarının və kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracını həyata keçirir. Bundan əlavə alüminium və mis xammalının dünya bazarına çıxarılması ilə bağlı respublikamızın mövqeyi kifayət qədər möhkəmlənməkdədir. Respublikamızın beynəlxalq münasibətlər sistemində integrasiyasının təmin edilməsi intensiv texnologiyaların ölkəmizə daxil olmasında da mühüm rola malikdir. Artıq neft və neft maşınqayırması sektorunda intensiv texnologiyaların tətbiq edilməsi nəticəsində respublikamız dünya bazarında öz mövqeyini möhkəmləndirmişdir. Məhz ulu öndər Heydər Əliyev cənablarının həyata keçirdiyi enerji siyasəti nəticəsində respublikamız nəinki enerji təhlükəsizliyini təmin etmiş, həm də beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə kifayət qədər töhfələr verməkdədir.

XX əsrin əvvəllərindən etibarən beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemini tam mənası ilə əhatə dairəsinə alan qloballaşma prosesləri qlobal iqtisadi böhranların yaranması ilə də müşahidə edilməkdədir. Qlobal iqtisadi böhranların mövcudluğu, nəticə etibarilə hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu baxımdan, qlobal iqtisadi böhranların yıxıcı təzahürlərini intensiv şəkildə neytrallaşdırmaq məqsədilə, qeyri-neft sektorunun inkişafına xüsusi diqqət yetirilməsi obyektiv zərurətə çevrilmişdir.

Aparılan araşdırmalar, eləcə də inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə mühüm şəkildə

ehtiyac duyulur. Qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi milli iqtisadiyyatda alternativ ixrac sektorunun formalaşdırılmasına əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu qlobal iqtisadiyyatın dərin böhranla üzləşdiyi şəraitdə, xüsusilə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qeyri-neft sektorunun dövlət tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi ölkənin neftdən asılılıq səviyyəsinin aşağı salınmasında və eləcə də yoxsluluğun səviyyəsinin azaldılması sahəsində mühüm tədbirlər planı ilə özünü biruzə verir. Bu tədbirlər planı iqtisadiyyatın dayanıqlılığının təmin edilməsinə əlverişli şərait yaradır.

Qeyri-neft sektorunun dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər bu sahənin iqtisadi dayanıqlılığının möhkəmləndirilməsinə əlverişli zəmin yaradır. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, müasir şəraitdə qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər həmin məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Qeyri-neft sektorunda istehsal edilən məhsulların istər daxili bazarda, istərsə də xarici bazarda möhkəmləndirilməsi intensiv texnologiyalarının tətbiqinin həyata keçirilməsini özündə əks etdirir. Araşdırmalar göstərir ki, bütövlükdə neft sektorunda özəl sektor daha çox fəaliyyət göstərir. Bu ilk növbədə mülkiyyətin və əmlakın özəlləşdirilməsi ilə sıx əlaqədardır və bazar münasibətlərinə keçidin mühüm atributu kimi səciyyələnilir. Təhlil göstərir ki, bir sıra hallarda qeyri-neft sektoru bütövlükdə xarici sərmayədarlar tərəfindən kifayət qədər biznes cəlbediciliyinə malik olmur. Daha doğrusu, respublikamızda istehsal edilən neft məhsulları və bütövlükdə neft xammalı dünya bazarında kifayət qədər effektiv şəkildə və sürətlə reallaşdırılır. Məhz bu baxımdan xarici investorlar daha çox neft sektoruna investisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsinə maraqlı olurlar.

Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi isə bir sıra hallarda risklərlə kifayət qədər bağlı olduğundan və eləcə də bu sahədə infrastruktur təminatının aşağı olması nəticəsində xarici investorların bu sahəyə marağı kifayət qədər aşağıdır. Təbii ki, bütün bunlar son nəticədə iqtisadiyyatın neft sektoru ilə müqayisədə qeyri-neft sektorunun investisiya

cəlbediciliyinin aşağı olmasına gətirib çıxarmaqla son nəticədə adı çəkilən sahədə iqtisadi artımın nisbətən zəif olmasına səbəb olur. Bu prosesin yaranmasının özünəməxsus səbəbləri də mövcuddur. Belə ki, neft sektorunun bütövlükdə beynəlxalq münasibətlər sistemində əhəmiyyətli rol oynaması və kifayət qədər cəlbediciliyə malik olması nəticəsində, bu sahəyə qoyulan investisiyaların həcmi kifayət qədər yüksəkdir. Təsadüfi deyildir ki, 1994-cü ildən etibarən respublikamızda “Əsrin müqaviləsi” neft kontraktları nəticəsində ölkə iqtisadiyyatının neft sektoruna irimiqyaslı investisiyaların qoyuluşu həyata keçirilmişdir.

Ümumiyyətlə dünya təcrübəsi göstərir ki, neft sektoruna qoyulan investisiyaların sənaye kapitalına və eləcə də insan kapitalına çevrilməsi nəticəsində kifayət qədər effektiv gəlirlər əldə etmək mümkündür. Bu baxımdan qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi, müasir şəraitdə ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlılığının yüksəldilməsinə və eləcə də diversifikasiya proseslərinin gücləndirilməsinə bilavasitə təsir göstərir.

Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi öz müsbət nəticələrini dövlət büdcəsinə daxilolmaların dövlət strukturunda büruzə verə bilər. Belə ki, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, həmin məhsulların dünya bazarına çıxarılması nəticəsində ixracdan əldə edilən gəlirlərin səviyyəsinin artırılmasına nail olmaq mümkündür. Bütün bunlar isə ixrac gəlirlərinin tərkibində qeyri-neft sektorundan əldə edilən gəlirlərin səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb ola bilər.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsində kifayət qədər problemli situasiyalar mövcuddur. Bu problemli situasiyaların mövcudluğu həmin sahələrdə kapital aclığının mövcudluğu ilə səciyyələnir. Bundan əlavə həmin sahələrdə infrastruktur təminatının müasir tələblər səviyyəsində olmaması son nəticədə həmin məhsulların dünya bazarına daxil olmasında problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır və eləcə də həmin məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyinin aşağı olmasına səbəb olur. Bütün bunları nəzərə alaraq

müasir şəraitdə qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə ehtiyac vardır.

Qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin zəruriliyini şərtləndirən amillər onunla bağlıdır ki, bütün bunlar, son nəticədə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə bilavasitə rəvac verir. Beləliklə, qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi makroiqtisadi, daha çox strateji əhəmiyyətli zərurətdən qaynaqlanır.

Qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi makroiqtisadi, daha çox strateji baxımdan zəruriliyi iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə sıx əlaqədardır. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi iqtisadi dayanıqlılığın möhkəmləndirilməsini və iqtisadiyyatda xarici rəqabətin əlverişsiz təzahürlərinin effektiv şəkildə neytrallaşdırılmasını özündə əks etdirir. Qeyri-neft sektorunda xarici rəqabətin əlverişsiz təzahürlərinin effektiv şəkildə neytrallaşdırılması xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu onunla bağlıdır ki, ölkə iqtisadiyyatının liberallaşdırılması fonunda daxili bazara kifayət qədər rəqabətə davamlı və yüksək keyfiyyətli, habelə qiymətləri kifayət qədər aşağı səviyyədə olan qeyri-neft məhsulları daxil olur ki, bu da istehlakçıların maraqları baxımından əlverişli xarakter daşıyır. Daha doğrusu istehlakçıların alıcılıq qabiliyyəti aşağı olduğundan onlar daha çox ucuz məhsullara üstünlük verirlər. Məhz belə bir şəraitdə xaricdən idxal olunan qeyri-neft məhsulları ölkədə kifayət qədər reallaşdırılmaq imkanlarına malikdir.

Qeyri-neft məhsullarının idxalı nəticəsində ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi daha çox zərər görür. Bu prosesin yaranmasını şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri istehlakçıların alıcılıq qabiliyyətinin və eləcə də onların maariflənmə səviyyəsinin aşağı olması ilə sıx əlaqədardır. Bu prosesi səciyyələndirən ən mühüm cəhətlərdən biri də, qeyri-neft sektorunun modernləşdirilməməsidir. Ümumiyyətlə, müasir şəraitdə milli iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər mühüm əhəmiyyəti və strateji rolu ilə seçilir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsini səciyyələndirən mühüm faktorlardan biri də regional amillərlə bağlıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, respublikamızın regionları əsas etibarilə qeyri-neft məhsulları istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdır. Belə ki, mərkəzləşdirilmiş iqtisadi münasibətlər sistemində, daha doğrusu Sovetlər birliyinə daxil olduğu dövrdə respublikamızın regionları əsas etibarilə kənd təsərrüfatı, emal sənayesinin inkişafı üzrə ixtisaslaşmışdır. Lakin Sovetlər Birliyinin dağılması və eləcə də mərkəzləşdirilmiş iqtisadi münasibətlər sisteminin iflası nəticəsində demək olar ki, kənd təsərrüfatı və emal sənayesi sahəsində kəskin şəkildə durğunluq halları özünü biruzə vermişdir. Doğrudur, 1995-ci ildən etibarən ümummilli lider Heydər Əliyev cənablarının həyata keçirdiyi aqrar siyasət və aqrar islahatlar kursunun müvəffəqiyyətlə reallaşdırılması nəticəsində respublikamızın kənd təsərrüfatında çoxukladlı iqtisadiyyat formalaşdırılmış, kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafı iqtisadiyyatında mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, hazırda qeyri-neft sektorunda və o cümlədən qeyri-neft sektorunun mühüm tərkib hissəsi kimi kənd təsərrüfatı və emal sənayesində həllini gözləyən problemlər də kifayət qədər çoxdur. Bu problemlərin yaranmasını şərtləndirən ən mühüm cəhətlərdən biri ondan ibarətdir ki, hazırda qeyri-neft sektourunda infrastruktur təminatı kifayət qədər aşağı səviyyədədir. Belə ki, sovetlər dönəmində mövcud olan infrastruktur sistemi ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən etibarən baxımsızlıq və təsərrüfatsızlıq hallarının güclənməsi nəticəsində xaricə daşınmışdır. Daha doğrusu, ulu öndərin ötən əsrin 70-ci illərində Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə yaradılmış emal sənayesi və infrastruktur sistemi, eləcə də tədarük qurumları baxımsızlıq nəticəsində artıq ötən əsrin 90-cı illərinin ortalarında, demək olar ki, tam mənası ilə dağılmışdır.

Müasir şəraitdə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi investisiya qoyuluşlarının kifayət qədər aşağı olması və eləcə də bu sahədə istehsal edilən məhsulların dünya bazarında beynəlxalq rəqabətə davam gətirməməsi həmin sahələrdə iqtisadi inkişafın aşağı olmasına gətirib çıxarır və eyni zamanda bu sahədə məşğul olan əhəlinin gəlirlərinin aşağı səviyyədə olmasına səbəb olur. Məhz bunun

nəticəsidir ki, ölkəmizin mərkəzi ilə regionların iqtisadi inkişafı arasında kəskin fərqlər mövcuddur. Məhz respublikamızın ixtisaslaşması baxımından yanaşdıqda, qeyd etmək lazımdır ki, neft istehsalı əsas etibarilə ölkəmizin mərkəzində və o cümlədən Xəzər dənizinin sahillərində həyata keçirildiyindən qeyri-neft sektorunun inkişafı, əsas etibarilə regionların payına düşür. Bu baxımdan regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın səviyyəsi və eləcə də əhalinin məşğulluq imkanları ölkənin mərkəzilə müqayisədə kifayət qədər aşağıdır. Təbii ki, qeyri-neft sektorunun inkişafının biznes baxımından cəlbədiciliyinin aşağı olması məhz regionlarda sosial problemlərin həllinə kifayət qədər maliyyə vəsaitinin ayrılmamasına gətirib çıxarır. Ümumiyyətlə regionlarda əhalinin sosial problemlərinin həlli əsas etibarilə dövlətin sosial siyasəti hesabına həyata keçirilir. Bu baxımdan qeyri-neft sektourunun inkişafının sürətləndirilməsi regionların sosial-iqtisadi inkişafında qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin payının da yüksəlməsinə gətirib çıxara bilər.

Qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin obyektiv zəruriliyi həm də regionların sosial-iqtisadi inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Beləliklə, regionların inkişafının təmin edilməsi respublikamızda qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsini obyektiv zərurətə çevirir. Bu baxımdan respublikamızda dövlətin iqtisadi və sənaye siyasətinin reallaşdırılması, məhz regionlarda qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin reallaşdırılması ilə nəticələnməlidir.

Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi sahibkarlıq qurumlarının dəstəklənməsi ilə bağlı dövlətin makroiqtisadi tənzimləmə strukturlarının və regional idarəetmə qurumlarının birgə səylərinin reallaşdırılmasını özündə əks etdirir. Məhz bu birgə səylərin həyata keçirilməsi nəticəsində istehsal potensialından səmərəli istifadə edilməsinə nail olmaq mümkündür. Bu ilk növbədə sahibkarlıq qurumlarının səyləri ilə həyata keçirilə bilər. Sahibkarlıq qurumları bazarda fəaliyyət göstərən subyektlər hesab edilir və həmin subyektlərin azad rəqabət şəraitində əlverişli şəkildə fəaliyyət göstərmək imkanına

malik olması mənfəətin artırılmasını və istehsal xərclərinin aşağı salınmasını obyektiv zərurətə çevirir. Bu isə istehsal potensialının ayrı-ayrı elementlərindən səmərəli istifadə edilməsini özündə əks etdirir. Bundan əlavə dövlət tərəfindən həyata keçirilən tənzimlənmə fəaliyyəti isə vergi və kredit fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə səciyyələnir.

Müasir şəraitdə respublikamızda qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin istehsala tətbiqi və eləcə də bu sahədə müştərək müəssisələrin yaradılması ilə səciyyələnməlidir. Qeyri-neft sektorunda müştərək müəssisələrin yaradılması həmin məhsulların nəinki daxili bazarda kifayət qədər sürətlə reallaşdırılmasına və eləcə də həmin məhsulların xarici bazarlarda çevik şəkildə reallaşdırılmasına əlverişli şərait yarada bilər.

Qeyri-neft sektorunun inkişafına dövlət tərəfindən dəstək göstərilməsi vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi ilə sıx əlaqədardır. Vergi güzəştlərinin sıx tətbiq edilməsi bu və ya digər şəkildə müəyyən zaman şəklində dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının həcmi azaldılmasına gətirib çıxarsa da, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi nəticəsində bu məhsullara olan tələbatın yerli istehsal hesabına ödənilməsinə əlverişli şərait yarada bilər. Bu isə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əhəmiyyətli rolə malikdir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafına dövlət tərəfindən dəstək göstərilməsi yerli sənayenin yaradılması istiqamətində mühüm addım hesab edilir. Xüsusilə yerli sənayenin formalaşdırılması məşğulluğun təmin edilməsinə əlverişli şərait yaradır və bu da regionlarda ümumi daxili məhsulun həcmi artırılmasına geniş imkanlar açır. Bütün bunları nəzərə alaraq respublikamızda qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə istiqamətləndirilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi, fikrimizcə müasir şəraitdə dövlət tənzimlənməsinin prioritetlərindən biri hesab olunmalıdır.

Təsadüfi deyildir ki, respublikamızda qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi dövlət başçısının diqqət mərkəzində saxlanılır. Bu baxımdan ölkə prezidentinin sərəncamı ilə yaradılmış

Dövlət İnvestisiya Şirkəti qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə investisiyaların yönəldilməsini nəzərdə tutur. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, qeyri-neft sektoruna dövlət tərəfindən dəstək həyata keçirilmədiyi şəraitdə enerji, xammal və həmin məhsulların ixracı sahəsində kifayət qədər problemlərin mövcud olması qaçınılmazdır. Bu həmin məhsulların innovasiyalı istehsal hesabına həyata keçirilməməsi ilə sıx əlaqədardır. Bu baxımdan iqtisadiyyatın liberallaşması fonunda həmin sahədə rəqabətə davamlı idxal məhsullarının daxili bazara çevik şəkildə nüfuz etməsi yerli əmtəə istehsalçılarının təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə öz mənfi təsirini göstərir. Bütün bunlar isə daxili bazarda qeyri-neft sektorunda istehsal edilən məhsulların istehsal imkanlarının kəskin şəkildə məhdudlaşmasına səbəb ola bilər. Beləliklə, qeyri-neft sektorunun inkişafına istiqamətlənmiş dövlət tənzimlənməsi qeyri-neft sənayesində struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Qeyri-neft sənayesində struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi bazar mexanizmlərinin tələbləri nəzərə alınmaqla konyuktur dalğalanmalarına çevik şəkildə reaksiya göstərə bilən məhsulların istehsalını nəzərdə tutur.

Dövlət tənzimlənməsinin mühüm istiqamətləridən biri kimi investisiya siyasətinin reallaşdırılması dövlət investisiya siyasətinin vasitəsilə qeyri-neft sektorunda səmərəli sistemin formalaşdırılmasına əsaslanır. İstər yerli və istərsə də cəlb edilmiş investisiyaların stimullaşdırılması müasir şəraitdə qeyri-neft sektorunun inkişafında mühüm mənbə hesab edilir. Bu baxımdan investisiyalara təminat verilməsi zəruri şərtlərdən biridir. Təbii ki, dövlət tərəfindən xarici investisiyalara təminat verilməsi, xarici investisiyaların bu sahəyə cəlb edilməsinin başlıca ilkin şərtlərindən biri hesab edilir. İnnovasiya siyasəti isə elmin və texnikanın inkişafının ən yeni nailiyyətlərinin istehsalatda davamlı olaraq tətbiqini nəzərdə tutur. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən tənzimlənmə mexanizmləri elmi texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin istehsalatda tətbiqinin stimullaşdırılmasını nəzərdə tutur ki, bu da zəruri stimullaşdırma vasitələrini özündə əks etdirir. Zəruri stimullaşdırma vasitələri isə iqtisadi vasitələrə əsaslanır və həmin mexanizmlər yeni məhsul və xidmətlərin

bazara çıxarılmasına bilavasitə təsir göstərir. Ümumiyyətlə, müasir şəraitdə qeyri-neft sektorunun dövlət tənzimlənməsi, bir qayda olaraq yeni satış bazarlarına daxilolma imkanlarının təmin edilməsinə, eləcə də dövlət büdcəsindən zəruri dəstəyin göstərilməsinə, elmi texniki perspektivlərin formalaşdırılmasına əsaslanır ki, bütün bunlar ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində qeyri-neft sektorunun rolunun güclənməsinə gətirib çıxarır.

FƏSİL 2.

AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFININ MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycanı iqtisadiyyatın sahə strukturunun mövcud vəziyyəti

Ölkəmizin zəngin təbii ehtiyatlara malik olması birinci növbədə onun beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak imkanlarını və müqayisəli üstünlüklərini şərtləndirir. Xəzər dənizinin zəngin neft və qaz ehtiyatlarına malik olması xüsusən müstəqillik dövrünü yaşayan respublikamızın beynəlxalq münasibətlər sistemində uğurlu integrasiyasına əlverişli zəmin yaratmışdır. Məlum olduğu kimi, ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Sovet ittifaqının dağılması nəticəsində mərkəzləşdirilmiş iqtisadi əlaqələrin pozulması dövlət müstəqilliyi əldə etmiş respublikamızın böhrana məruz qalmasına gətirib çıxarmışdı.

Öz müstəqilliyini yenidən əldə etmiş Azərbaycan Respublikası uzun illər sovetlər birliyinin tərkibində olduğundan bu zaman milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasından, onun spesifik xüsusiyyətlərindən, həmçinin, təzahür imkanlarından bəhs etmək mümkün deyildi. Həmin dövrdə respublikanın iqtisadi potensialı sovetlər birliyi iqtisadiyyatının formalaşdırılmasına istiqamətlənmiş və vahid iqtisadi məkan hazırlanmışdı. Bundan əlavə onu da nəzərə almaq lazımdır ki, həmin dövrdə respublikamızda fəaliyyət göstərən müəssisələr mərkəzləşdirilmiş ittifaq fonduna vəsait ödəyir və həmin vəsait mərkəzləşdirilmiş iqtisadi əlaqələrin inkişafına yönəldilirdi. Respublikamız uzun illər sovetlər birliyinin tərkibində olduğu dövrdə daha çox xammal istehsalçısı qismində çıxış etmiş və xammal istehsalından əldə edilən gəlirlər respublikanın milli iqtisadi maraqlarının qorunmasına istiqamətlənməmiş, əksinə bütün bunlar ümumittifaq fondunun doldurulmasında əhəmiyyətli dərəcədə iştirak etmişdir. Respublikamız ümumittifaq fondundan aldıklarından daha çox ümumittifaq fondunun zənginləşməsində iştirak etmişdir.

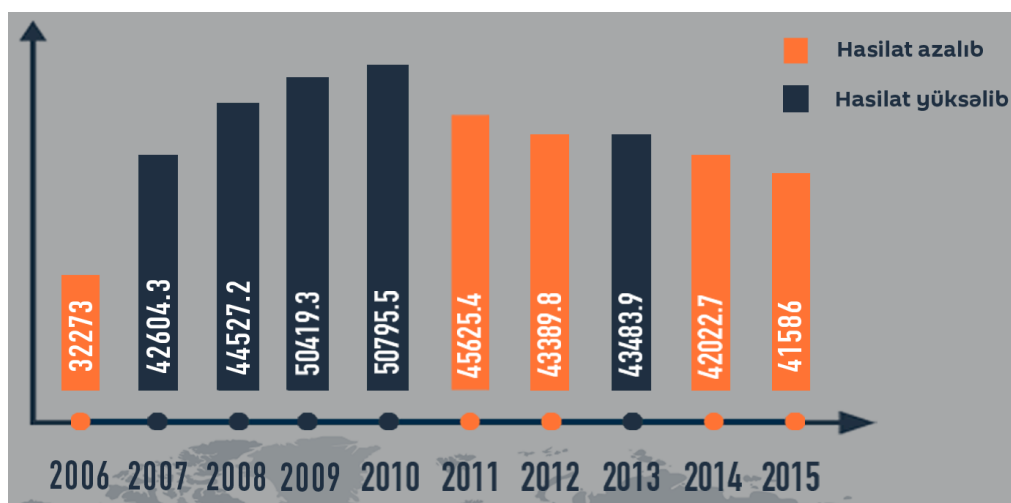
Dövlət müstəqilliyi əldə edildikdən sonra isə Azərbaycan Respublikasının dünya birliyinə integrasiyasına istiqamətlənmiş tədbirlər çərçivəsində respublikamız öz xammalının və öz təbii ehtiyatlarının tam hüquqlu sahibi olmağa başlamışdır ki, bu da iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində, ümumdünya birliyinə integrasiyasının reallaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Dövlət müstəqilliyinin 25-ci ilini yaşayan Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatının strukturunda özəl bölmənin xüsusi çəkisi təxminən 80%-ə çatmaqdadır. Sahibkarlıq qurumları, bazar təsərrüfatçılıq sisteminin əsas elementləri və mexanizmləri iqtisadiyyatda önəmli rol oynamaqdadır. Demək olar ki, iqtisadiyyatın əksər sahələrində maliyyə-kredit infrastrukturları formalaşmışdır. Məhz belə bir şəraitdə qeyri-neft sektorunun inkişafı təbiidir ki, bazar təsərrüfatçılıq sisteminin hakim mexanizmləri əsasında mövcud olmalıdır. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrdən fərqli olaraq transformasiya prosesini yaşayan ölkələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq qurumları fərqli sahələrdə heç də eyni dərəcədə fəal təsərrüfat, maliyyə imkanlarına malik deyillər.

İqtisadiyyatda strateji əhəmiyyəti ilə seçilən, lakin gəlirliliyi az olan sahələrdən biri kimi eyni zamanda çoxşaxəli ixrac sektorunun formalaşdırılmasında əhəmiyyətli yer tuta biləcək kənd təsərrüfatı sahəsində yeni yaradılmış sahibkarlıq qurumlarının maliyyə imkanları lazımi səviyyədə deyildir. Hazırda xüsusilə respublikamızın kənd təsərrüfatında əsas hakim mövqeyi fiziki şəxs statuslu ailə təsərrüfatları tutur. Bu təsərrüfatlar tərəfindən istehsal edilən məhsullar ölkənin daxili aqrar ərzaq bazarlarında önəmli rola malikdir. Respublikamızın kənd təsərrüfatında hazırda 860 minə qədər fiziki şəxs statuslu ailə təsərrüfatları fəaliyyət göstərir və həmin ailə təsərrüfatlarının sərəncamında olan kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsinin ümumi orta həcmi təqribən 1,5-2 hektarı əhatə edir. Məhz bunun nəticəsidir ki, kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən fiziki şəxs statuslu ailə təsərrüfatlarının təsərrüfat vahidi kimi maliyyə imkanları kifayət qədər aşağı səviyyəlidir. Maliyyə imkanları aşağı olan təsərrüfat vahidlərinin çoxşaxəli ixrac sektoru kimi kənd təsərrüfatını rəqabətqabiliyyətli bir sahə kimi xarici bazarlarda təmsil etməsində bir çox

problemlər yaranır. Bu problemlərin aradan qaldırılması isə dövlətin həyata keçirdiyi aqrar siyasətin prioritetləri çərçivəsində mümkündür.

Ölkədə təbii ehtiyatların mövcudluğu milli iqtisadiyyatın strukturuna əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Respublikanın təbii ehtiyatlarının böyük hissəsi ixrac potensialının inkişafında xüsusi əhəmiyyətli olan mineral-xammal ehtiyatlarının, xüsusən də karbohidrogen (neft və qaz) ehtiyatlarının payına düşür. Ölkəmizin iqtisadi inkişafında həlledici rola malik amillərdən biri də 1994-cü ildə dünyanın qabaqcıl neft şirkətləri ilə neft hasilatı üzrə müqavilələrin imzalanması olmuşdur. 1994-cü il, 20 sentyabr tarixində dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə Xəzər dənizində yerləşən Günəşli, Azəri və Çıraq neft yataqlarının dərinliklərdə yerləşən hissəsinin işlənməsinə dair “Əsrin kontraktı” bağlanmışdır. Xarici neft şirkətləri ilə 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra həmin müqavilə çərçivəsində yeridilən işlər nəticəsində ilk neft 1997-ci ildə hasil olunmuş və 1999-cu ildən isə ixrac olunan neft mənfəət gətirməyə başlamışdır. Bakı-Tbilisi-Ərzurum Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin fəaliyyətə başlaması, Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəmərinin istismara verilməsi və bununla da Azərbaycanın dünya bazarına neft və qaz ixrac etmək imkanları genişlənmişdir. Xarici investisiyanın neft hasilatı sahəsinə cəlb olunması və neft hasilatı sahəsində istehsalın artımı milli iqtisadiyyatın sahə strukturunda bu sahəyə düşən payın yüksəlməsinə gətirib çıxarmışdır.

Şəkil 2.1. Azərbaycanda neft hasilatının dinamikası (mln. ton)

Neft hasilatı sahəsində əsas artım 2005-ci ildən başlanmışdır. Bu cür yüksək artım, neft hasilatı sahəsində yaradılan əsas fondların böyük hissəsinin həmin ildə istifadəyə verilməsi və Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəmərinin istismarına başlanması ilə əlaqədar olmuşdur.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, respublikamızda həyata keçirilən investisiya yatırımları milli iqtisadiyyatın strukturuna əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Belə ki, investisiyanın həcmi iqtisadi artım tempinin müəyyən edən əsas amillərdən biridir. O sahədə artım tempi yüksək olur ki, həmin sahədə investisiya yatırımları daha çox həyata keçirilmiş olsun.

(yekuna görə faizlə)

	Neft sektoru	Qeyri-neft sektoru	Cəmi
2001	58,8	41,2	100
2002	68,9	31,1	100
2003	73,3	26,7	100
2004	75,4	24,6	100
2005	65,3	34,7	100
2006	54,8	45,2	100
2007	47,3	52,7	100
2008	29,5	70,5	100
2009	26,7	73,3	100
2010	30,1	69,9	100
2011	24,1	75,9	100
2012	25,1	74,9	100
2013	28,6	71,4	100
2014	29,4	70,6	100
2015	26,5	73,5	100
2016	25,3	74,7	100

Cədvəl 2.1. Azərbaycanda əsas kapitala investisiya qoyuluşlarının strukturu

Cədvəldən də görüldüyü kimi, ölkədə 2001-2006-cı illərdə əsas kapitala investisiya yatırımlarının 50 faizindən çoxu neft sektorunda cəmlənmişdir. Bu investisiya yatırımlarının böyük hissəsi xarici investisiyalar vasitəsilə təmin edilmişdir. Odur ki, 1995-2005-cü illərdə milli iqtisadiyyatda həyata keçirilmiş investisiyaların 75,4 faizi xarici investisiya qoyuluşları hesabına təmin olunmuşdur. Bunun nəticəsində də, yanacaq sektoruna xarici investisiyaların cəlbə hesabına neft və qaz hasilatının artırılması milli iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi üçün vacib olan vəsaitlərin formalaşmasına böyük köməklik göstərmişdir. Bununla belə, 2005-2015-cü illərdə milli iqtisadiyyata qoyulmuş bütün investisiya qoyuluşlarının həcmi cəmi 1994-2004-cü illərdə həyata keçirilmiş cəmi investisiya qoyuluşlarından təqribən 6 dəfə böyük olmuşdur. Ölkə iqtisadiyyatına 2013-cü ildə 22 milyard manat məbləğində investisiya yatırılmışdır ki, bunun da 62,3 faizi daxili mənbələr hesabına maliyyələşdirilmiş, 37,5 faizi isə xarici investisiyalar vasitəsilə reallaşdırılmışdır. Bu ildə investisiya qoyuluşlarının 16,2 milyard manatı iqtisadiyyatın qeyri-neft sahələrinin, 5,7 milyard manatı isə neft-qaz sektorunun inkişaf etdirilməsinə yönəldilmişdir. Son 13 il ərzində uğurlu neft strategiyasının bəhrəsi olaraq investisiya qoyuluşlarının tərkibində qeyri-neft sektoruna yönəldilən investisiyaların xüsusi çəkisi artmış, 2003-cü illə müqayisədə 25,7 faizdən 74,4 faizə yüksəlmişdir. Ümumi hesabla 2003-2016-cü illər ərzində iqtisadiyyata cəmi 156,3 milyard manat həcmində investisiya qoyuluşu edilmişdir. İnvestisiya mənbələrinin strukturunda da ölkə iqtisadiyyatının inkişafı nəticəsində mühüm dəyişikliklər baş vermişdir. Əgər 2003-cü ildə ölkədaxili mənbələrdən investisiyaların yalnız 22,4 faizi maliyyələşirdisə, daxili investisiyaların xüsusi çəkisi 2016-cü ildə 62,5 faizə çatmışdır.

Milli iqtisadiyyatın strukturunda neft və qaz hasilatı sektorunun payının artmasından əlavə, bu sahələr hesabına sonrakı illərdə qeyri-neft sektorunun inkişafının maliyyələşdirilməsi reallaşdırılmışdır. Odur ki, 2000-ci ildə dövlət büdcəsi gəlirləri 765,0 milyon manat təşkil edirdisə, 2016-cı ildə bu rəqəm iki milyard manatı ötüb keçmişdir. Bu artımın da baş verməsi əsasən neft gəlirləri hesabına təmin edilmişdir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı zamanı istifadə olunan iqtisadi mexanizmlər daha çox sahədə inkişafın stimullaşdırılmasına xidmət edir. Sahədə inkişafın stimullaşdırılması ilə yanaşı daxili bazarın qorunması və idxalın zərərli təsirlərinin effektiv şəkildə neytrallaşdırılması da dinamik inkişafı şərtləndirən başlıca amillərdən biri kimi çıxış edir. Odur ki, qeyri-neft sektorunun inkişafına iqtisadi vasitələrlə yardım göstərilməsi dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin müvəffəqiyyətlə qorunmasına və idxalı əvəz etmə siyasətinin effektiv şəkildə reallaşdırılmasına öz töhfəsini verə bilər.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, investisiya axınının daha çox neft sektoruna yüklənməsi qeyri-neft sektorunda kapital resurslarına olan tələbatın ödənilməsi baxımından müəyyən problemlər yaradır. Odur ki, global maliyyə böhranının təzadları baxımından gələcəkdə holland sindromunun baş verməsinin qarşısının alınması məqsədilə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətində zəruri tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə dövlətin tənzimləyici funksiyaları aktivləşdirilməlidir.

Müasir şəraitdə milli iqtisadiyyatın ixrac potensialından səmərəli istifadə edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edən məqamlardandır. Bu baxımdan ölkənin ixrac imkanlarına malik olan sahələrin inkişaf etdirilməsi bu sahədə rəqabətə davamlılığın yüksəldilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunmasında mühüm rol oynayır. Milli iqtisadiyyatın ixrac potensialından səmərəli istifadə edilməsi dünya səviyyəsində transmilli şirkətlərin milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sektorlarına cəlb edilməsi, o cümlədən xarici kapitalın iştirakı ilə birgə müəssisələrin yaradılması hesabına həyata keçirilir. Müstəqilliyini əldə etmiş respublikamızda kifayət qədər geniş təcrübə toplanmışdır və respublikamızın müəssisələrinin beynəlxalq münasibətlər sistemində inteqrasiyası baxımından mühüm addımlar atılmışdır. Respublikamızda 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi” neft kontraktlarının bağlanması nəticəsində dünyanın nəhəng neft, qaz şirkətlərinin respublikamızda fəaliyyət göstərməsi və bu baxımdan respublikamızın iqtisadi imkanlarının genişləndirilməsi xarici investisiyaların həcmnin artırılması milli

iqtisadiyyatın müvazinətinin yüksəldilməsində və dinamik inkişafın təmin edilməsində mühüm rol oynamışdır.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, həyata keçirilən uğurlu iqtisadi siyasət nəticəsində respublikamız artıq regionda, iqtisadi cəhətdən qüdrətli ölkələrdən birinə çevrilmişdir. Dünya maliyyə böhranının gücləndiyi müasir şəraitdə respublikamızda iqtisadi imkanların artması, iqtisadi imkanların genişləndirilməsi ilə bağlı meyillər müşahidə edilməkdədir. Xüsusilə respublikamızın neft sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin, o cümlədən Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin Türkiyədə və Gürcüstanda fəaliyyət göstərən birgə müəssisələrinin həyata keçirdikləri birgə investisiya proseslərindən hazırda gəlir əldə etmələri respublikamızın milli iqtisadiyyatının ixrac potensialının gücləndirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən məqam kimi qiymətləndirilməlidir. Həyata keçirilən uğurlu siyasət gələcəkdə də öz bəhrəsini verəcək və milli iqtisadiyyatın ixrac potensialından səmərəli istifadə dilməsi istiqamətində daha çevik və məqsədyönlü tədbirlər reallaşdırılacaqdır. Təbii ki, bütün bunlar respublikamızın dünya birliyinə inteqrasiyasının təmin edilməsində və milli iqtisadi təhlükəsizliyin qorunub saxlanmasıda əhəmiyyətli vasitə kimi çıxış edəcəkdir.

2.2. Qeyri-neft sektorunun inkişaf dinamikasının təhlili

İqtisadi artımın dayanıqlılığının təmin edilməsi müasir zamanədə ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin önündə dayanan mühüm problemlərdən biridir. Çünki əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, ölkədə milli sərvətlərin artırılması iqtisadi yüksəliş hesabına təmin edilir. İqtisadi yüksəliş gəlirlərin artmasına, bu da cəmiyyətdə daha yüksək istehlak səviyyəsinə səbəb olur. Təbii ki, daha yüksək istehlak olduğu yerdə yüksək həyat səviyyəsi də mövcud olur.

Neft strategiyasının son illərdə Azərbaycanda uğurla həyata keçirilməsi, iqtisadi artımın dayanıqlılığına dəstək olan sahələrin inkişafını maliyyələşdirməyə kömək edən gəlirlərin yaranmasına şərait yaratmışdır.

2004-2016-cı illərdə daxili investisiyalar 15,3 dəfə, qeyri-neft sektoruna investisiyalar isə 13,5 dəfə artmışdır. 2004-cü ildə ölkə iqtisadiyyatına yatırılmış investisiyaların ümumi həcmnin sadəcə 25,6 faizi daxili mənbələr vasitəsilə maliyyələşirdisə, 2016-cü ildə daxili investisiyaların ümumi çəkisi 63,1 faizə çatmışdır. Son illərdə respublikanın iqtisadiyyatına böyük həcmli investisiya yatırımları iqtisadi artım tempinin də həmçinin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur.

Bütövlükdə, 2016-cı ildə ölkəmizdə ümumi daxili məhsul 2003-cü ilə nisbətən 4,3 dəfə artdığı halda, bu artım neft sektorunda 4,7 dəfəyə, qeyri-neft sektorunda isə 3,5 dəfəyə bərabər olmuşdur. Həmin dövrdə orta illik iqtisadi artım ölkədə 13,2 faiz təşkil etmiş və son nəticədə, adambaşına düşən ÜDM-un həcmi 2,9 dəfə artmışdır.

Yüksək səviyyəli iqtisadi artım nəticəsində respublika ərazisində iqtisadi sabitliyin dayanıqlılığı təmin olunmuş, bu dayanıqlılığın təmin olunmasında vacib rola malik strateji valyuta ehtiyatları 32 dəfə, ixrac 9,1 dəfə, həmçinin qeyri-neft ixracı 4,6 dəfə artmışdır.

Respublikamızda dövlət büdcəsi sahibkarlığın və qeyri-neft sektorunun inkişafının, istehsal və infrastrukturun mövcud olan müasir tələblərə uyğun qurulmasının, dövlət proqramlarının və iqtisadi islahatların maliyyələşmə mənbəyinə çevrilmişdir. Dövlət büdcəsinin gəlirləri son 10 ildə 18 dəfə artmışdır.

Neft sektorunun inkişaf tempi 2000-2016-cı illər ərzində qeyri-neft sektorunun inkişafını böyük ölçüdə üstələmişdir. Son dövrlərdəki statistik göstəricilərdən də bəlli olduğu kimi 2004-2010-cu illər neft sektorunun üstün inkişafı ilə qeydə alınmışdır. Neft hasilatı 2010-cu ildə pik nöqtəyə çatmış və bu ildən sonra düşüş göstərməyə başlamışdır. Belə ki, ölkədə neft hasilatı 2000-ci ildə 13,3 milyon ton olduğu halda, bu rəqəm 2010-cu ildə 51,2 milyon tona qədər yüksəlmiş, 2016-cı ildə isə 40,7 milyon tona qədər azalmışdır. Bu cür şəraitdə ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı iqtisadi artımın əsas hərəkət verici qüvvəsinə çevrilmişdir. 2016-cı ildə neftin ümumi

daxili məhsulu 2010-cu illə müqayisədə 20,8 faiz düşüş göstərdiyi halda, qeyri-neft sektorunun ümumi daxili məhsulu 37,9 faiz artmışdır. Elə həmin dövrdə qeyri-neft sektorunda ümumi daxili məhsulun artımı hesabına ölkəmizdə ÜDM 9,3 faiz artım göstərmişdir.

2004-2010-cu illərdə ən çox neft və qaz hasilatı hesabına sənaye istehsalının artımı baş verirdisə, 2010-cu ildən başlayaraq neft hasilatının azalmasına baxmayaraq qeyri-neft sənayesi sahələri hesabına sənaye istehsalında artım müşayət edilməyə başlanmışdır. 2004-2016-cü illər ərzində davamlı inkişaf yolu keçmiş qeyri-neft sektorunda orta illik artım 5,7 faiz olmaqla, istehsal 2 dəfəyədək artmışdır. 2013-cü ildə Sumqayıtda Kimya Sənaye Parkının təməli atılmış və parkın ərazisində “Azərtexnolayn” ASC-nin polad boru zavodu öz fəaliyyətinə başlamışdır. Bunun ardınca Bakıda gəmiqayırma zavodu, gəmi təmiri müəssisələri, qaz turbinli İstilik Elektrik Stansiyası, Sumqayıt şəhərində polad boru zavodu, Qazaxda sement zavodu, Abşeronda Birdəfəlik plastik qablar priforminqlər istehsalı, “Gilan” tekstil parkı, Hacıqabul rayonunda keramik piltələr istehsal edən müəssisə, “Milla” süd məhsulları və dondurma istehsalı zavodları, Şirvanda “Cənub” elektrik stansiyası, İsmayilli rayonunda tikiş fabriki, Qəbələ rayonunda üzüm emalı zavodu, Şabranda Taxtakörpü SES, Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə Arpaçay SES və digər bir sıra müəssisələr yaradılmışdır.

Cədvəl 2.2.

Azərbaycanın iqtisadiyyat sahələrində istehsalın artım tempi
(2012-cu il bütün sahələrdə artım tempi nisbi olaraq 100 faiz götürülmüşdür)

	2013	2014	2015	2016
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	98,0	103,7	110,5	115,9
Mədənçıxarma sənayesi	101,4	91,1	86,4	87,0
Emal sənayesi	107,1	114,4	119,8	126,7
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı və təchizatı	107,5	119,4	133,3	137,6
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	99,3	111,2	112,7	125,7
Tikinti	122,4	146,9	173,6	213,5

Cədvəl 2.2.-nin davamı

	2013	2014	2015	2016
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	104,4	103,6	108,7	115,6
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	110,3	121,6	133,2	146,4
İnformasiya və rabitə	131,1	146,6	169,9	188,1
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	102,0	114,8	123,0	137,8
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	102,0	108,6	113,0	115,1
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	104,8	113,0	121,0	126,7
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	100,4	104,9	114,4	117,8
Təhsil	103,0	106,9	110,7	114,1
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	117,0	143,4	170,4	197,7
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	102,2	103,4	104,9	108,8
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	100,5	106,8	113,0	118,7
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	103,0	114,2	125,1	133,0
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	101,7	103,9	106,2	106,4
Ümumi əlavə dəyər	104,8	104,4	106,4	112,3

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Cədvəldə də gördüyümüz kimi 2016-cı ildə ümumi daxili məhsul baza qiymətləri ilə 2012-cu illə müqayisədə 12,5 faiz artsa da maliyyə və sığorta fəaliyyəti, mədənçıxarma sənayesi istisna olmaqla digər qeyri-neft sektoru sahələrinin üstün artımı müşayət olunmuşdur. Qeyri-dövlət müəssisələrinin sənaye məhsulunun ümumi həcmindəki payı 2004-cü ildə 57,2 faizdən 2016-cı ildə 82,1 faizə qədər artım göstərmişdir. Sənayesnin maşınqayırma, kimya, metallurgiya, toxuculuq, qida, mebel və digər sahələri üçün dinamik artım səciyyəvi xarakter daşımışdır. Ölkəmizdə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında qurulmuş, rəqabət qabiliyyətli sənaye müəssisələrini yaratmaq istiqamətində Yüksək Texnologiyalar Parkı, Sumqayıt Texnologiyalar Parkı, Balaxanı Sənaye və Sumqayıt Kimya Sənaye Parkları yaradılmışdır.

Qeyd edilənlərdən əlavə, sənayenin strukturunda elektroenergetika, mədənçıxarma və yerli bazarda əhalinin tələbatının ödənilməsinə yardımçı yerli

sənaye məhsulları istehsalı sahələri tam üstünlüyə malikdir. Belə ki, 2014-cü ildə sənaye istehsalında mədənçıxarma sənayesinin payı 73,8 faizə, qaz və buxar istehsalı, elektrik enerjisi, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsinin payı 4,9 faizə, su təchizatı, tullantılar təmizlənməsi və emalı sahəsinin payı isə 1 faizə bərabər olmuşdur. Həmin ildə emal sənayesinin payı sənaye məhsulunda 21 faizə bərabər olmuşdur ki, bu göstəricinin də əhəmiyyətli hissəsi neft emalı hesabına formalaşmışdır. Ümumilikdə, həmin ildə sənaye məhsulunun 78,9 faizi neft sənayesinin, 21,1 faizi isə qeyri-neft sektorunun payına düşmüşdür. Bundan əlavə, istehsalın həcmi bəzi emal sənayesi sahələrində mövcud potensialdan böyük həcmdə aşağıdır. 2016-cü ildə ölkəmizdə toxuculuq sahəsində 68 müəssisə, geyim sahəsində 73 müəssisə, ayaqqabı istehsalı, dəri və dəridən məmulatlar istehsalı sahəsində 21 müəssisə fəaliyyət göstərsə də, həmin müəssisələrin çoxu kiçik və orta müəssisələr olmuşdur. Bununla belə, bu ildə geyim, toxuculuq, ayaqqabı istehsalı, dəri və dəridən məmulatlar istehsalı müəssisələri tərəfindən 95,4 milyon manatlıq məhsul istehsal olunmuşdur ki, bu, sənaye məhsulunun təxminən 0,4 faizini təşkil etməkdədir.

Daxili istehsal hesabına ölkə əhalisinin kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin edilməsi, ərzaq məhsullarının təmin edilməsində idxaldan asılılığı azaltmaq məqsədi ilə yeyinti sənayesinin inkişafının böyük əhəmiyyəti vardır. 2015-ci ildə ət və ət məhsullarında daxili istehlakı təmin etmə səviyyəsi 93,5 faizə, quş əti üzrə 93,0 faizə, yumurta istehsalı üzrə 96,3 faizə, süd və süd məhsulları üzrə 74,0 faizə, şəkər və şəkərdən hazırlanan məhsullar üzrə 169,0 faizə, duz üzrə 73,0 faizə, marqarin və bitki yağları üzrə 72,0 faizə, kərə yağı üzrə 53,0 faizə çatdırılmışdır.

Ölkədə tikinti-inşaat işlərinin artması iri həcmli investisiya yatırımlarının həyata keçirildiyi bir şəraitdə daxili bazarda tikinti materiallarının tələbatının artmasına səbəb olmuşdur. Belə şəraitdə tikinti materialları istehsalı sahəsi ölkədə qeyri-neft sahələri üzrə yüksək tempə artan sahələrdən birinə çevrilmişdir. Bu sahədə 2015-ci ildə 2000-ci ilə nisbətən artım 8,5 dəfəyə bərabər olmuşdur. Bu sahə üzrə fəaliyyət göstərən ən böyük müəssisələrdən biri “Holcim Azərbaycan” ASC-dir. Müəssisə əsasən sement istehsalı ilə məşğul olur. Həmçinin bu sahədə fəaliyyət göstərən

“Norm” MMC sement zavodu 2013-cü ildə istifadəyə verilmişdir. Qaradağ rayonunda yerləşən müəssisənin istehsal gücü bir ildə 2 milyon ton sement istehsalına bərabərdir.

Son illərdə Azərbaycanın sənaye sahələrində innovasiya məhsullarının istehsal həcmi demək olar ki, həm nisbi, həm də mütləq mənada çox cüzi olmuşdur. Belə ki, 2015-ci ildə sənaye məhsulunda innovasiya məhsulunun payı 0,05 faiz təşkil etmişdir. İstehsal edilən innovasiya məhsullarının həcmnin kiçik olması ilə yanaşı, həmçinin sənayedə texnoloji innovasiyalar üçün çəkilmiş xərclər də kiçik olmuşdur. 2006-2016-cı illər ərzində texnoloji innovasiyalara çəkilmiş xərclər dəyişkənlik göstərmişdir. Bu cür hal innovasiyalara xas olsa da, 4728 min manatla 54263 min manat arasında dəyişmələr innovasiya xərclərinin ölkədə davamlı olmamasını göstərir. Həm də, texnoloji innovasiyalara çəkilmiş xərclərin strukturu sənayedə istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmir.

Azərbaycan Respublikasında ərazinin 41 faizi dağlıq, 59 faizi isə ovalıq və dağətəyi sahələrdir. Ölkədə ümumi torpaq fondunun 4756,5 min hektar və ya 54,7 faizini kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqlar təşkil edir. 2015-ci ildə kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaqların 39,2 faizi əkinə yararlı sahələr, 5,2 faizi çoxillik əkmələr, 55,6 faizi isə biçənək və otlaq sahələr kimi qeydə alınmışdır. Hazırda ölkənin mövcud olan hidroqrafik ehtiyatları əsasında kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin 1419,0 min hektarı suvarılır. Ümumi götürüldükdə isə Azərbaycan öz torpaq ehtiyatlarına görə məhdud ehtiyatlara malik olan ölkələr sırasına aiddir. Ölkədə 2015-ci ildə adambaşına 0,53 hektar kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaq sahəsi, həmçinin 0,3 hektar əkin yeri, 0,31 hektar otlaq və biçənək sahələri düşmüşdür. Bundan əlavə, ölkədə günəşli günlərin uzun müddət davam etməsi, böyük miqdarda təbii istiliyin və başqa əlverişli iqlim xüsusiyyətlərinin mövcud olması ölkəmizdə kənd təsərrüfatının inkişafına müsbət yöndə təsir edən amillər qismində çıxış edir. Mövcud olan 11 ilqim tipindən 9-unun ölkə üçün xarakterik olması kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrinin inkişafına, əlverişli təbii şəraitin yaranmasına da imkan yaradır. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın müxtəlif regionlarında

iqlim amillərinin kəmiyyət və əraziyə görə paylanma fərqliliklərinin təhlili göstərir ki, kənd təsərrüfatının inkişafı üçün zəruri təbii-coğrafi şərait ölkə ərazisində mövcuddur.

Qida məhsulları istehsalı sahəsində son illərdə əhəmiyyətli artım tempi müşayət olunsa da, bu, 1990-cı ildəki artım səviyyəsinə çatmağa imkan verməmişdir. 1996-cı ildə yeyinti sənayesində mövcud istehsalın həcmi 1990-cı ildəki istehsal həcmindən 29 faizini təşkil etdiyi halda, 2016-cı ildə qida məhsulları (içkilər də daxil olmaqla) istehsalının həcmi 1996-cı illə müqayisədə cəmi 16,8 faiz, bütün məhsullarının istehsalı 148,7 faiz artmışdır.

1994-cü ildən başlayaraq iqtisadiyyatda aparılan islahatlar, qanunvericiliyin, vergi və bank sistemlərinin sürətlə dəyişən iqtisadi şəraitə adaptasiyası, bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə cavab verən yeni iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi bütün sahələrdə inkişaf mərhələsinin başlanmasına təkan verdi. Görülmüş tədbirlər nəticəsində iqtisadi inkişafın ümumiləşdirici göstəricisi olan ümumi daxili məhsulda yüksəlişə nail olundu.

1996-cı ildə sənayedə davam edən istehsalın həcmindən azalması prosesinin qarşısı alındı və 1997-ci ildən başlayaraq bu sahədə inkişafa doğru dönüş yarandı. 1994-cü ildə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” neft kontraktının praktiki cəhətdən reallaşması, sənayenin bir çox sahələrinə investisiyaların yönəldilməsi, kiçik və orta müəssisələrin özəlləşdirilməsi üzrə Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi, yeni sənaye müəssisələrinin istifadəyə verilməsi sənayedə dirçəlişin təməlini qoydu. Bunun məntiqi nəticəsi olaraq Azərbaycan 2005-2007-ci illərdə iqtisadiyyatın inkişaf sürətinə görə dünyada lider dövlətə çevrildi və bu dövrdə ümumi daxili məhsulun həcmi 2,3 dəfə artdı. 2010-cu ilin yekunlarına görə, ümumi daxili məhsulun hər nəfərə düşən həcmi 4563,2 manata çatmış, iqtisadi böhranın qarşısının alındığı 1996-cı ildən ümumi daxili məhsul istehsalı 5,6 dəfə, o cümlədən sənaye sahələrində 5,2 dəfə, kənd təsərrüfatında 2,1 dəfə, tikinti sektorunda 41,5 dəfə, nəqliyyat xidmətləri sahələrində 3,8 dəfə, rabitədə 19,3 dəfə, ticarətdə 6,2 dəfə artmışdır.

Ulu öndər H.Əliyevin əsasını qoyduğu iqtisadi inkişaf strategiyasının cənab prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında davam etdirilməsi ölkə iqtisadiyyatının potensial imkanlarının daha da yüksəlməsinə imkan vermiş və nəticədə bu gün Azərbaycanda dayanıqlı və sabit iqtisadi sistem formalaşmışdır. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan dünya iqtisadiyyatını sarsıtmış böhranlı vəziyyətdən minimum itkilərlə çıxıb çıxmışdır. MDB üzvü olan bir çox ölkələrdə 2009-cu ildə iqtisadi tənəzzül 6 faizdən yüksək olduğu halda Azərbaycan iqtisadiyyatı 9,5 faizlik artıma nail olmuşdur. Ümumi daxili məhsulun artımı eyni zamanda qeyri-neft sektorunda iqtisadi artımın təmin edilməsi ilə müşayiət olunmuşdur. Qeyri-neft sektorunda əldə edilən irəliləyiş ilk növbədə onunla bağlıdır ki, 2000-2010-cu illərdə sənaye məhsulunun istehsalının həcmi 1,9 dəfə və ya orta hesabla hər il 6,1 faiz artmışdır. 20 il ərzində ölkədə 387,9 milyard kilovat/saat elektrik enerjisi, 18 milyon ton sement, 2,8 milyon ton aluminium oksidi, 981,5 min ədəd məişət soyuducuları, 74,3 min ədəd televizor, 1,4 milyon ton şəkər və s. məhsullar istehsal edilmişdir.

Son illər sənaye sektorunda da iqtisadi yüksəliş özünü biruzə vermişdir. Son 20 ildə istehsal edilmiş 287,4 milyard manatlıq sənaye məhsulunun 62,3 faizi mədənçıxarma, 28,8 faizi emal sənayesi, 7,4 faizi elektrik enerjisi, su təchizatı müəssisələrinin payına düşür.

Yuxarıda qeyd edilənləri ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, əsas ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan iqtisadi islahatlar kursu bütün sahələrdə nəinki öz müsbət nəticələrini vermiş, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası regionun ən qüdrətli dövlətinə çevrilmişdir. Ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafında əldə edilən nailiyyətlər ilk növbədə bazar təsərrüfatçılıq sisteminə keçidlə bağlı həyata keçirilən islahatların sosial baxımdan təzadsız keçməsi və iqtisadi cəhətdən səmərəli xarakter daşması ilə bağlı olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar təsərrüfatçılıq sisteminə transformasiya prosesi ilkin olaraq aqrar sahədən başlayıb, kənd təsərrüfatında 90-cı illərin əvvəllərindən etibarən özünü kəskin şəkildə büruzə verən tənəzzül meyilləri qısa müddət ərzində dayandırılmış, iqtisadi artım və inkişafa nail olunmuşdur.

Artıq iqtisadiyyatın aqrar sektorunda bütün sahələrdə olduğu kimi keçid dövrü başa çatmış, aqrar sahədə müxtəlif mülkiyyət mənsublu təsərrüfatçılıq qurumları yaradılmış, azad sahibkarlıq və rəqabət mühiti formalaşdırılmışdır. Aqrar islahatlar nəticəsində kənd təsərrüfatının inkişafı bütünlükdə bazar mexanizminin qanunauyğunluqlarına və prinsiplərinə tabe etdirilmiş, bu sahədə çoxsaylı normaiv-hüquqi aktlar qəbul edilməklə, məhsulun satışı, gəlirlərin bölüşdürülməsi və digər texnoloji proseslərdə mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının təsərrüfat-iqtisadi müstəqilliyi təmin edilmişdir.

Aqrar sahədə həyata keçirilən islahatlar kənd təsərrüfatında istehsal edilmiş ümumi daxili məhsulun strukturuna da əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Belə ki, kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsulun 98 faizi özəl bölmənin payına düşür.

Həyata keçirilən aqrar islahatlar nəticəsində kənd təsərrüfatında müxtəlif mülkiyyət mənsubiyyətli təsərrüfatçılıq formaları yaranmış, regionlarda sahibkarlıq və azad rəqabət mühitinə əsaslanan çoxukladlı iqtisadiyyat formalaşdırılmışdır. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 01 yanvar 2010-cu ilə olan məlumatına görə aqrar islahatlar nəticəsində 42 dövlət kənd təsərrüfatı müəssisəsi, 6 səhmdar cəmiyyəti, elmi-tədqiqat və tədris-təcrübə stansiyası daxil olmaqla 116 sair dövlət təsərrüfatı, baş məşğulluq idarəsinin nəzdində yaranmış kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan 97 dövlət müəssisəsi, sənaye, digər müəssisə və təşkilatların nəzdində 38 yardımçı kənd təsərrüfatı müəssisəsi 1160 kollektiv müəssisə 169 kənd təsərrüfatı istehsal kooperativi, 2657 hüquqi şəxs statuslu fərdi sahibkarlar kəndli (fermer) təsərrüfatları, 511 sair kənd təsərrüfatı müəssisələri, 29 aqroservis müəssisəsi 843 min fiziki şəxs statuslu ailə təsərrüfatı fəaliyyət göstərmişdir. Aparılan aqrar islahatların gedişində 864 min ailə torpaq payı almışdır.

Müasir şəraitdə ölkə iqtisadiyyatının bir çox sahələrində əldə edilən inkişaf ilk növbədə ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə istiqamətlənmiş tədbirləri davamlı olaraq diqqət mərkəzində saxlaması ilə sıx bağlıdır. 2003-cü ildən bəri regionların inkişafı ilə bağlı 2 dövlət proqramı qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü

il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 aprel 2009-cu il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı dövlət Proqramı” ölkənin dayanıqlı inkişafında regionların potensial imkanlarından istifadə edilməsinə əlverişli şərait yaratmışdır.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı dövlət proqramlarının qəbul edilməsindən sonrakı dövrlərdə regionlarda emal müəssisələrinin sayı artmış, yeni iş yerləri yaradılmış, əhəlinin məşğulluğunun təmin edilməsi istiqamətində davamlı tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu isə bir daha onu göstərir ki, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə başlanmış genişmiqyaslı islahatlar daha da dərinləşmiş və artıq öz bəhrəsini verməkdədir. 2004-cü ildən sonrakı dövrdə regionlarda yeni infrastruktur yaradılmış, əhəlinin məşğulluğu təmin edilmiş, onların həyat səviyyəsi yüksəldilmişdir ki, bütün bunlar da aqrar bölmə üzrə tədbirlərin uğurlu icrasında həlledici amil olmuşdur.

Qeyri-neft sektorunun mühüm tərkib hissəsi kimi kənd təsərrüfatının rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsi bu sahədə istehsal edilən məhsulların, əmtəəlik məhsullarının artırılması, onların daxili və xarici bazarlarda davamlı olaraq möhkəmləndirilməsi, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Kənd təsərrüfatının özünəməxsus xüsusiyyətləri və s. amillər iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə artımın sürətinin aşağı olmasına gətirib çıxarsa da, son illər bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun artımı müşahidə edilməkdədir. Təsərrüfat kateqoriyaları üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun dinamikası cədvəl 2.3.-də göstərilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi 1991-2015-cu illərdə təsərrüfat kateqoriyaları üzrə kənd təsərrüfatı ümumi məhsulunun dinamikasında artım meyilləri özünü biruzə vermişdir. 2015-cu ildə ölkə üzrə 3877,7 milyon manatlıq kənd təsərrüfatı məhsulu istehsal edilmişdir ki, bu da 1995-ci illə müqayisədə 5,4 dəfə, 2000-ci illə

müqayisədə isə 2,2 dəfə çoxdur. İstehsal edilən məhsulun 1992,2 milyon manatını və ya 51 faizini bitkiçilik məhsulları, 1878,5 milyon manatını və ya 49 faizini isə heyvandarlıq məhsulları təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.3.

Təsərrüfat kateqoriyaları üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu
(faktiki qiymətlərlə, mln manat)

	1991	1995	2000	2005	2010	2015
Bütün kənd təsərrüfatı kateqoriyaları, cəmi	0,198	713,4	1060,7	1732,1	3308,4	3877,7
bitkiçilik	0,125	418,1	617,7	988,2	2085,0	1999,2
heyvandarlıq	0,073	295,3	443,0	743,5	1223,4	1878,6
Kənd təsərrüfatı müəssisələri və sair təşkilatlar, cəmi	0,111	233,4	23,9	68,9	186,0	192,6
bitkiçilik	0,084	194,7	17,8	14,0	41,1	60,0
heyvandarlıq	0,027	38,9	6,1	54,9	144,9	132,6
Fərdi sahibkarlar, kəndli və ev təsərrüfatları, cəmi	0,087	479,8	1036,8	1663,2	3122,4	3685,1
bitkiçilik	0,41	223,4	599,9	974,2	2043,8	1939,2
heyvandarlıq	0,046	256,4	436,4	689,0	1078,5	1745,3

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Son illərdə aparılan aqrar islahatlar kənd təsərrüfatında ümumi daxili məhsulun strukturuna da bilavasitə təsir göstərmişdir. Belə ki, 2015-cu ildə ölkədə istehsal edilən 3877,3 milyon manatlıq kənd təsərrüfatı məhsulunun 3679,8 milyon manatı və ya 94,8 faizi fərdi sahibkarlar, ailə, kəndli və ev təsərrüfatlarının, daha doğrusu özəl bölmənin payına düşür.

2.3. Qeyri-neft sektorunun inkişafında investisiyaların rolu və əhəmiyyəti

Müasir şəraitdə hər bir ölkənin milli-iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi müxtəlif faktorlardan bilavasitə asılıdır. Bu cür faktorlara ölkənin beynəlxalq münasibətlər sistemində inteqrasiyası, eləcə də beynəlxalq əmək bölgüsündə hər bir ölkə iqtisadiyyatının yeri və rolunu şamil etmək mümkündür. Beynəlxalq bazarlara daha çox məhsul çıxaran və eləcə də yüksək rəqabətə davamlı məhsul istehsalı reallaşdıran hər bir ölkə öz iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində kifayət qədər uğurlar əldə etmiş olur. Milli iqtisadi təhlükəsizlik iqtisadiyyatın real sektorunda təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinin gəlirlə sonlandırılmasını nəzərdə tutur. Bu baxımdan milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin reallaşdırılması iqtisadiyyatın real sektorunda məhsul istehsalının dayanıqlılığının artırılmasını özündə ehtiva edir.

Dayanıqlı istehsal təsərrüfat fəaliyyəti rəqabətə davamlı məhsul istehsalı və xidmətlərin göstərilməsini nəzərdə tutur və bütün bunlar da daxili və xarici bazarlarda hər bir ölkənin mövqeyinin möhkəmləndirilməsini özündə birləşdirir. Təbii ki, ölkədə fəaliyyət göstərən mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər bir təsərrüfat subyekti yüksək maliyyə nəticələri əldə etməyə maraqlıdır. Bütün bunlar bazar iqtisadiyyatı şəraitində xüsusilə mühüm əhəmiyyətli amillərdir. Bazar münasibətləri şəraitində azad rəqabət mühiti təsərrüfat fəaliyyətinin inkişafını şərtləndirən mühüm amillərdən birinə çevrilir. Bu aspektdən azad rəqabət mühiti şəraitində müəssisənin

iqtisadi arenada öz mövqeyini qoruyub saxlaması rəqabətə davamlı məhsul istehsalının həyata keçirilməsini obyektiv zərurətə çevirir. Bütün bunları nəzərə alaraq, qeyri-neft sektorunda məhsul istehsalının iqtisadi dayanıqlılığının yüksəldilməsi, davamlı təsərrüfat-maliyyə fəaliyyəti həyata keçirilməsi bazar konyukturuna uyğun olaraq məhsul istehsalı və xidmətlərin göstərilməsinə əsaslanmalıdır.

Müasir dövrümüzdə iqtisadiyyatın bütün sahələrində investisiyalar istehsal potensialının yeniləşdirilməsinin başlıca, ilkin şərtlərindən biri kimi çıxış edir. İnvestisiyalar istehsal bazasının fiziki və mənəvi tərəfdən köhnəlməsinin qarşısının alınmasında başlıca vasitələrdən biri hesab edilir. Bu baxımdan investisiyaların rolunun artırılmasına yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi qeyri-neft sektorunda xüsusi olaraq mühüm əhəmiyyətə malikdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin əksəriyyətinin fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlməsi, əsas fondların iqtisadi dayanıqlılığının azalması onların daxili və xarici bazarda rəqabətə davamlı məhsul istehsalı həyata keçirməsinə və əmtəələr təklif etməsinə mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan, qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin davamlı formada istehsal fondlarının yeniləşdirilməsinə ehtiyacı vardır. Bütün bunlar isə adı çəkilən müəssisələrə investisiya yatırımlarının artırılmasını tələb edir.

Qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələr iqtisadiyyatın neft sektoru ilə müqayisədə kifayət qədər aşağı investisiya cəlbəediciliyinə malikdir. Buna görə də qeyri-neft sektoru müəssisələrində daha çox həssas əmtəə kütlələri formalaşır. Qeyri-neft sektorunda əsasən həssas əmtəələr qrupuna kənd təsərrüfatı məhsullarını aid etmək olar. Bu məhsulların istehsalı, əsas etibarilə təbii-iqlim şəraitindən bilavasitə asılı olurlar. Eləcə də məhsul istehsalı, əsas etibarilə ekstensiv inkişaf bazasına istiqamətləndiyindən, xarici investisiyaların bu sahəyə qoyulduğu investorlar üçün səmərəli xarakter daşıyır. Bundan əlavə həssas əmtəələr qrupu da mövcuddur ki, bu əmtəə qruplarına əsas etibarilə emal sənayesi məhsullarını aid etmək olar.

Emal sənayesi məhsullarının həssaslığı onların zəif rəqabət qabiliyyəti ilə səciyyələnir və xaricdən idxal edilən bu və ya digər əmtəə kütləsi onların daxili bazardakı mövqeyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmə imkanına malikdir. Odur ki, qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrə investisiyala yatırımlarının reallaşdırılması üçün dövlət tərəfindən zəruri olan dəstəklərin həyata keçirilməsi vacibdir. Bundan əlavə, dövlət dəstəyi ilə məqsədli maliyyə proqramlarının işlənilib hazırlanması müasir şəraitdə qeyri-neft sektorunun inkişafını hərəkətə gətirən ən vacib hadisələrdən biri hesab edilir. Bu baxımdan investisiyaların təbiətinə və xarakterik xüsusiyyətlərinə diqqət yetirilməsinə, onların qeyri-neft sektorunun inkişafında spesifik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə daha çox ehtiyac duyulur. Nəzərə almaq lazımdır ki, investisiya daha çox iqtisadi kateqoriya hesab olunur və onun özünəməxsus baza anlayışları mövcuddur. Bu baxımdan investisiya kateqoriyasının dəqiqliklə müəyyənləşdirilməsi və onların qeyri-neft sektorunda rolunun araşdırılması ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından xüsusilə mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Müasir dövrdə investisiyaların təbiətinin və xarakterinin tədqiqi zamanı, nəzərə almaq lazımdır ki, investisiyalar iqtisadi inkişafın başlıca hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edir. İnvestisiya yatırımları bu və ya digər müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin gəlirliliyinin artırılmasında başlıca rol oynayır, həmçinin avadanlıqların və əsas fondların fiziki və mənəvi cəhətdən yeniləşdirilməsinə, müasirləşdirilməsinə istiqamətlənmiş kapital qouluşu kimi səciyyələnir. Bu baxımdan yanaşsaq investisiya yatırımlarının artırılması daxili və xarici bazarlarda əmtəə kütləsinin həcmnin genişləndirilməsinə əlverişli şərait yaratmaqla iqtisadi inkişafın dinamikliyinə bilavasitə zəmin yaradır. Kapital qoyuluşları eyni zamanda iqtisadi inkişafın mühüm faktoru olmaqla bərabər, həm də regionların sosial-iqtisadi inkişafında da əhəmiyyətli rol oynayır. Bu və ya digər müəssisəyə edilən investisiya yatırımlarının həcmnin yüksəldilməsi bu və ya digər ərazidə və regionda sosial infrastrukturun səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına əlverişli şərait yaradır.

Beləliklə, istehsal və xidmət müəssisələrinə yatırılan investisiyaların həcmnin artırılması, daxili və xarici mənbələr hesabına investisiya yatırımlarının təmin edilməsinə əsaslanan müəssisələrin yaradılması hesabına regionun digər regionlar üzərində iqtisadi üstünlüyü də təmin edilir. Bu baxımdan bu və ya digər regionun da inkişafının səviyyəsi şəhərlə, demək olar ki, bərabərlik təşkil etməyə başlayır. Respublikamızda mövcud olan regionların, demək olar ki, əksəriyyəti qeyri-neft sektoru məhsullarının istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdır. Odur ki, regionlarda investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi, bu və ya digər istehsal sahələrinin yaradılması qeyri-neft sektorunun fəaliyyətini səciyyələndirən başlıca faktor kimi çıxış edir.

İnvestisiya yatırımları bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəyə malik olan iki prosesi özündə əks etdirir. Bunlardan birincisi, investisiya prosesinin uzunmüddətli xarakter daşmasıdır. İkincisi isə, investisiya yatırımlarının, xüsusilə genişlənən ehtiyacın ödənilməsinə istiqamətlənməsidir. Qeyri-neft sektoru müəssisələrində investisiyalar özünün uzunmüddətli xarakter daşması ilə səciyyələnir. Bu sektorda həssas məhsulların mövcudluğu, həmin məhsulların uzunmüddətli dövrdə istehsalının baş verməsi bu sahələrdə investisiyaların uzunmüddətli xarakter daşmasına gətirib çıxarır. Məhz bu cəhətdən xarici investorların qeyri-neft sektoru müəssisələrinə investisiya yatırımı etməsi kifayət qədər stimullu görünür. Bu, sahənin xarakterik xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Buna baxmayaraq, qeyri-neft sektoru müəssisələri içərisində elə müəssisələr mövcuddur ki, yuxarıda adını çəkdiyimiz xüsusiyyətlər bu müəssisələr üçün şamil edilə bilmir. Məsələn, qeyri-neft sektoru müəssisələri içərisində turizm müəssisələri xüsusilə investisiya yatırımlarının stimullu olması baxımından özünü doğruldur. Daha doğrusu turizm obyektləri və istirahət mərkəzləri, bir qayda olaraq sürətli təsərrüfat dövryyəsinə malikdir. Bu baxımdan adı çəkilən müəssisələrə edilən investisiya yatırımları özünün qısa müddətli ödəmə qabiliyyəti ilə səciyyələnir.

Məhz bu aspektdən yanaşdıqda, qeyri-neft sektoru müəssisələrinin investisiya təbiətini iki kateqoriyada təsnifləşdirmək mümkündür. Bunlardan birincisi kimi həssas məhsullar istehsalı sahələri üzrə investisiyaların ödəmə qabiliyyətinin

uzunmüddətli xarakter daşmasını səciyyələndirmək olar. İkinci qrupa daxil olan müəssisələrdə isə investisiyaların ödəmə qabiliyyətləri, xüsusilə qısa zaman ərzində özünü biruzə verir. Bu tip müəssisələrə, əsas etibarilə turizm və istirahət mərkəzlərini götürmək olar. Belə ki, respublikamızın təbii iqlim şəraiti, əslində turizm obyektlərinin inkişaf etdirilməsi baxımından xüsusilə cəlbedici görünür. Bu baxımdan adı çəkilən müəssisələrə və xidmət strukturlarına yatırılan investisiyalar son nəticədə dövlət büdcəsinə daxil olan alternativ mənbələrin rolunun artmasına əlverişli şərait yaradır və eyni zamanda həmin regionda fəaliyyət göstərən əhəlinin alternativ mənbələrdən gəlir əldə etməsinə imkan verir.

İqtisadi nöqteyi nəzərdən yanaşdıqda, investisiya yatırımları pul kütləsinin müəyyən zaman kəsiyində bu və ya digər sahəyə yönəldilməsi və gəlir əldə edilməsi məqsədilə istifadəsini nəzərdə tutur. Sırf iqtisadi aspektdən yanaşdıqda pul kütləsinin bu və ya digər sahəyə yönəldilməsi və həmin sahələrdə əlavə məhsul yaradılması, mövcud pul kütləsinin inflyasiyadan qorunması prosesi kimi xarakterizə edilir.

Pul kütləsinin iqtisadiyyatın yeni sahələrinə yer dəyişməsi yeni istehsal sahələrinin və xidmət sahələrinin yaradılması deməkdir. Yatırılan pul kütləsi iqtisadiyyatda yeni məhsul yaradır və bu da dəyərin artmasına və başqa sözlə dəyərin qorunub saxlanmasına gətirib çıxarır və müəyyən zaman kəsiyində konkret olaraq gəlir əldə etməyə də imkan verir. Odur ki, pul kütləsinin investisiya yatırımlarına yönəldilməsi həm pul kütləsinin inflyasiyadan qorunmasının başlıca vasitəsi hesab edilir və həm də yaradılan yeni müəssisələrdə məşğulluğun təmin edilməsinə əlverişli şərait yaradır.

Müasir dövrümüzdə qeyri-neft sektorunun mühüm tərkib hissəsi kimi çıxış edə bilən yüngül sənaye müəssisələrinin respublikamızda kifayət qədər təkmil xarakter daşıya bilən daxili bazarı mövcuddur. Belə ki, həmin sahələrdə istehsal edilən məhsullar gündəlik tələbat məhsullarıdır və bu baxımdan həmin müəssisələrə investisiya qoyuluşu hesabına istehsalın canlandırılması həmin müəssisələrdə istehsal edilən məhsulların satışının həyata keçirilməsinə gətirib çıxara bilər və bu da, əmtəə dövriyyəsinin həcminə güclü təsir göstərə bilər.

Respublikamızın regionlarında yüngül sənaye müəssisələrinin, o cümlədən tikij fabriklərinin yaradılması və həmin müəssisələrdə intensiv texnologiyanın tətbiq edilməsi, mütərəqqi texnologiyaların tətbiqi hesabına rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalının həyata keçirilməsi həmin məhsulların daxili bazarda reallaşdırılmasına, eyni zamanda xarici bazara çıxarılmasına da əlverişli şərait yarada bilər. Ölkəmizdə bu sahədə kifayət qədər potensial imkanlar da mövcuddur. Belə ki, ucuz işçi qüvvəsinin mövcud olması, eləcə də bu sahədə xammalın kifayət qədər yüksək olması həmin sahənin inkişafına əlverişli şərait yaradan resurslar hesab edilə bilər.

Aparılan araşdırmalardan belə qənaətə gəlmək olar ki, qeyri-neft sektorunun inkişafında investisiyalar həlledici əhəmiyyətə malikdir. Bu onunla bağlıdır ki, investisiya yatırımları həmin sahələrdə intensiv texnologiyaların tətbiqinə əlverişli şərait yaratmaqla, bütövlükdə sahədə dinamik inkişafı təmin edilə bilər. Bu isə son nəticədə ölkəmizin daxili bazarında yerli istehsalçıların mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə, eləcə də idxal kanallarının rolunun azaldılmasına və xarici bazara əmtəə ixracının genişləndirilməsinə əlverişli şərait yarada bilər. Bu prosesin həm daxili üstünlükləri, həm də respublikamızın strateji maraqları baxımından kifayət qədər xarici üstünlükləri mövcuddur. Qeyri-neft sektorunun inkişafına investisiya yatırımlarının özünəməxsus daxili üstünlükləri valyutanın kənara çıxmasının qarşısının alınmasına gətirib çıxarmaqla, eyni zamanda ölkə daxilində məşğulluğun səviyyəsinin genişlənməsinə əlverişli şərait yaratması ilə səciyyələnir. Bu baxımdan yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, respublikamızda müəyyən davamlı tədbirlər həyata keçirilməkdədir və xüsusilə respublika prezidentinin sərəncamı ilə respublikamızda iki ardıcıl regional proqramların tətbiq edilməsi bu sahədə regionların iqtisadi potensialından səmərəli istifadəyə əlverişli şərait yaratmaqdadır. Bütün bunlar təbii ki, yeni iş yerlərinin yaradılması və məşğulluğun təmin edilməsi, eləcə də yeni istehsal müəssisələrində mənfəətin həcmının artırılması və daxili bazarın yerli istehsal hesabına təmin edilməsi baxımından, bütövlükdə qeyri-neft sektorunun istehsalının inkişafına investisiya qoyuluşlarının daxili üstünlükləri kimi səciyyələnir.

Qeyri-neft sektorunda məhsul istehsalının inkişafına yatırılan investisiyalar hesabına mütərəqqi texnologiyaların tətbiqi mümkün olur ki, bu da xarici bazarlara rəqabətə davamlı məhsulların ixracını təmin edir və bu prosesdən ölkəmizə xarici valyuta formasında gəlirlərin daxil olmasına elverişli şərait yaradır. Bütün bunlar, həm tədiyyə balansının strukturunda müsbət dəyişikliklərin yaranmasına gətirib çıxarır və həm də respublikamızın qlobal maliyyə böhranından daha az zərər çəkməsinə səbəb ola bilər.

Qeyd etdiyimiz kimi, qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinə investisiyaların artırılmasına yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi ölkənin iqtisadiyyatının strateji sferalarına kapital qoyuluşlarının təmin edilməsi kimi şərtlənir və bütün bunlar da ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Təhlil göstərir ki, iqtisadiyyatın strateji sferalarına kapital qoyuluşu həyata keçirilmədən ölkənin iqtisadi yüksəlişini təmin etmək və eləcə də onların beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak imkanlarını effektiv şəkildə təmin etmək mümkün deyildir. Bu da müasir şəraitdə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə daxili təsir vasitəsi kimi çıxış edir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, respublikamızda MDB ölkələri ilə müqayisədə investisiya yatırımları baxımından kifayət qədər üstünlüklər mövcuddur. Bu üstünlüklər neft sektorunun inkişafı hesabına əldə edilən vəsaitlərin yüksək olmasından irəli gəlir. Məhz bunun nəticəsidir ki, respublikamızın dövlət büdcəsinin həcmi artmış və iqtisadiyyatda ümumi daxili məhsulun həcmi yüksəlmişdir. Bütün bunları nəzərə alaraq, qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi baxımından investisiyaların kifayət qədər geniş həcmli daxili mənbələri mövcuddur. Bu da investisiya yatırımlarının həcmnin artırılması baxımından, demək olar ki, elə bir mənfi təzahür yaratmır.

Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, müasir şəraitdə qlobal maliyyə böhranlarının baş verməsi nəticəsində bir sıra ölkələrdə, hətta inkişaf etmiş ölkələrdə kəskin böhranlı tendensiyalar yaranmış olsa belə, respublikamızda bu istiqamətdə önəmli gərginliklər müşahidə olunmamışdır. MDB ölkələri içərisində Rusiya

Federasiyasında, Qazaxıstanda, hətta Ukraynada, Gürcüstanda və digər ölkələrdə nəzərə çarpacaq böhranlı tendensiyalar müşahidə edilsə də, ölkəmizdə həyata keçirilən effektiv və düşünülmüş iqtisadi siyasət nəticəsində uzunmüddətli stabilliyin təmin edilməsinə xidmət edə bilən bank-kredit siyasətinin reallaşdırılması, bütövlükdə global maliyyə böhranının mənfi təzahürlərini yerindəcə dayandırmağa imkan vermişdir. Bu baxımdan respublikamızın daxili potensialının hərəkətə gətirilməsi hesabına qeyri-neft sektorunda investisiyaların mühüm mənbələrini təmin etmək mümkün ola bilər. Lakin bütün bunlarla yanaşı, respublikamızda qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və bu sahədə investisiya yatırımlarının reallaşdırılması baxımından müəyyən problemlər də mövcuddur. Bu problemlər onunla bağlıdır ki, hazırda ölkəmizdəki qeyri-neft sənayesi müəssisələrində, o cümlədən yüngül sənaye müəssisələrində əsas fondların fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlməsi prosesi baş vermişdir ki, bu da, prosesin reallaşdırılması ilə bağlı iri həcmli investisiya yatırımlarının həyata keçirilməsini tələb edir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafına investisiya yatırımlarının stimullaşdırılması dövlətin investisiya siyasətinin prioritetini təşkil etməlidir. Bu baxımdan investisiya proseslərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə və onun həcmnin artırılmasına təsir edən daxili və xarici mühit faktorları kifayət qədər etibarlı şəkildə təhlil edilməli və dövlətin investisiya siyasəti, məhz həmin təhlillər üzərində qurulmalıdır. İnvestisiya proseslərinin həcminə və səmərəliliyinə təsir edən daxili və xarici mühit faktorlarının təhlili qeyri-neft sektorunun investisiya cəlbəediciliyinin yüksəldilməsinə əlverişli şərait yarada bilər. Təhlil göstərir ki, daxili valyutanın alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi, bütövlükdə investisiya proseslərinə təsir edən daxili mühit faktorlarından biri kimi çıxış edir. Bundan əlavə, ixracın ənənəvi nomenklaturasının dəyişdirilməsinə xüsusilə ehtiyac vardır. Eyni zamanda ixracı əvəz edən istehsal prosesinin qurulması və onun rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsi, əslində bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin fiziki və mənəvi cəhətdən yeniləşdirilməsini tələb edir. Odur ki, daxili bazarın qorunması və yerli istehsalın stimullaşdırılmasının bazasında qeyri-neft sektorunun inkişafını effektiv şəkildə tənzimləmək mümkündür.

İnvestisiya mühitinin yaxşılaşdırılması bütün ölkələr üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnvestisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasına mənfi təsir edən daxili və xarici təsir faktorlarının aradan qaldırılması iqtisadiyyatın bütün sahələrində təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Ölkədə qeyri-neft sektoruna investisiyaların cəlb edilməsində mövcud olan problemlərdən biri də regionlarda torpaq bazarının kifayət qədər səmərəli qurulmamasıdır. Torpaq mülkiyyətçilərinin hüquqlarının effektiv şəkildə qorunması ilə bağlı müəyyən problemlərə rast gəlinir. İqtisadi məhkəmə sistemində neqativ tendensiylərin mövcud olması, eləcə də investisiya bazarlarının infrastrukturunun təkmil xarakter daşımaması və digər bu kimi hallar, bütövlükdə qeyri-neft sektorunun investisiyalaşdırılması ilə bağlı problemlərin yaranmasına və xarici investorların bu sahədə fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. Bu sahədə mövcud problemlərdən biri də regionlarda istehsal və sosial infrastruktur şəbəkəsinin müasir tələblərə cavab verməməsidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, qeyri-neft sektorunun inkişafında xüsusilə əhəmiyyətli rol oynaya bilən xarici investisiyaların ölkəyə cəlb edilməsi baxımından xarici investorların müəyyən zaman kəsiyində və xüsusilə uzunmüddətli zaman ərzində regionlarda fəaliyyət göstərməsinə ehtiyac duyulur. Bu baxımdan regionlarda istehsal və sosial infrastruktur, eləcə də yol nəqliyyat sistemindəki problemlərin mövcud olması investorların regionlara cəlb edilməsi baxımından problemlərin yaranmasına səbəb olur. Eyni zamanda, qeyri-neft sektorunda investorların hüquqlarının müdafiə edilməsi və bu sahədə bank strukturlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına xüsusilə mühüm ehtiyac vardır. Təbii ki, bütün bunlar qeyri-neft sektorunun inkişafında investisiya mühitinə öz mənfi təsirini göstərir.

Müasir şəraitdə qeyri-neft sektorunun inkişafına investisiyaların yönəldilməsi adı çəkilən sahənin modernləşdirilməsinə xidmət edir. Qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-neft sektorunun modernləşməsi hesabına, əslində sahədə innovasiyalı istehsal prosesini qurmaq mümkündür ki, bu da bütövlükdə sahənin sosial-iqtisadi yüksəlişinin təmin edilməsinə əlverişli şərait yarada bilər. Yuxarıda qeyd edilənləri

ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlmək olar ki, qeyri-neft sektorunun inkişafına investisiyaların yönəldilməsinə istiqamətlənmiş dövlətin investisiya siyasətinin prioritetlərinə aşağıdakıları şamil etmək olar:

- İnvestisiya aktivliyinin dirçəldilməsi üçün xarici faktorların zərərli təsirlərinin effektiv şəkildə neytrallaşdırılması. Bu, manatın alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsini və eləcə də iqtisadiyyatın real sektorunun rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsini nəzərdə tutur. Təbii ki, qeyri-neft sektorunda investisiya aktivliyinin yüksəldilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi dünya bazarında əlverişsiz konyuktur dalğalanmalarının zərərli təsirinin də neytrallaşdırılmasını özündə əks etdirir;

- İqtisadiyyatın real sektorunda investisiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə yerli istehsal prosesinə güzəştli kreditlərin verilməsi və eləcə də kredit faizlərinin aşağı salınması. Adı çəkilən tədbirlər balanslaşdırılmış büdcə təminatı əsasında reallaşdırılmalıdır və inflyasiyanın gələcək dövrdə əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınmasını özündə əks etdirir;

- Vergi islahatlarının təkmilləşdirilməsi. İqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərin həyata keçirilməsi vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə sıx əlaqədardır. Bu baxımdan amortizasiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi bazar subyektlərinin investisiya imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə bir sıra sahələrə vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsini özündə əks etdirir;

- Qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən, mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər bir təsərrüfat subyektinin investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi. Qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi üçün istehsal və sosial infrastrukturun müasir tələblərə uyğunlaşdırılmasına ehtiyac vardır;

- İnvestisiya bazarında infrastrukturun inkişaf etdirilməsi, investisiya institutlarına və eləcə də xüsusi investorlara olan qarşılıqlı inamın və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması. Təhlil göstərir ki, hazırda bazar infrastrukturalarının kifayət qədər zəif inkişaf etməsi nəticəsində qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən

müəssisələr bir sıra problemlərlə üzləşirlər. Bu problemlərə satış bazarlarının məhdudluğunu, eləcə də kapital resurslarına olan ehtiyacların ödənilməsi sahəsindəki mövcud problemləri aid etmək olar;

- İnvestisiya layihələrinin reallaşdırılması çərçivəsində qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin müflisləşməsi prosesinin qarşısının alınması və onların inkişafına zəruri yardım göstərilməsi. Qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin müflisləşməsi daxili bazarda qeyri-neft sektorunda istehsal edilən məhsulların azalmasına gətirib çıxarır. Bu baxımdan müflisləşmə prosesinin qarşısının alınması və qeyri-neft sektoru müəssisələrinin maliyyə cəhətdən sağlamlaşdırılmasına ehtiyac vardır;

- Qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin investisiya risklərinin aşağı salınmasına istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi. Bu baxımdan qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinə əhalinin yığımları və əmanətləri, eləcə də daxili və xarici investorlardan investisiyaların birbaşa olaraq cəlb edilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər həyata keçirilməli, dövlət tərəfindən xarici investorların hüquqlarının təminatına diqqət yetirilməlidir;

- Strateji perspektivlər nəzərə alınmaqla, iqtisadiyyatın real sektorunda investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına istiqamətləndirilmiş differensial vasitələrin tətbiqi;

- Regionların investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi, eləcə də iqtisadi inkişaf səviyyəsindəki kəskin fərqlərin azaldılması;

- Büdcə investisiyalarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi.

FƏSİL 3.

AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinin prioritet istiqamətləri

Hər bir ölkənin iqtisadiyyatında inkişafın prioritet istiqamətlərinin aşkara çıxarılması haqqında qərarın verilməsi ciddi qiymətləndirmələr və kompleks təhlil əsasında qəbul olunur. Çünki, fərqli dövrlərdə inkişafın prioritet istiqamətləri fərqli sahələr ola bilər. Adətən, iqtisadiyyatın ixtisaslaşması inkişafın aşağı səviyyələrində təbii ünsürlərə əsaslanır. Belə təbii ünsürlərin mövcud olması iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinə də əlverişli şərait yaradır. Buna baxmayaraq elmi-texniki tərəqqinin dinamik inkişafı və cəmiyyətin tələbatlarının daim dəyişməsi bu cür üstünlüklərin uzunmüddətli müsbət təsirini məhdudlaşdırır. Ölkədə hazırkı vəziyyətə bu baxımdan yanaşsaq, qeyri-neft sektorunun inkişaf perspektivləri və imkanlarının müəyyən edilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır.

Respublikamızda iqtisadiyyatın məqsədyönlü şəkildə strukturunun təkmilləşdirilməsi “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” Konsepsiyasında mühüm vəzifələrdən biri kimi təyin edilmişdir. Həmin konsepsiyaya əsasən neft-kimya sənayesi və neft-qaz sektorunun modernləşdirilməsi, qeyri-neft sektoruna daxil olan sahələrin inkişaf etdirilməsi və diversifikasiya prosesi, aqrar sektorun inkişafı, ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi, ticarət və xidmət sahələri növlərinin inkişaf etdirilməsi və genişləndirilməsi, investisiyaların strukturunun və xarici ticarətin təkmilləşdirilməsi ölkədə əsas prioritet istiqamətlərdir. 2020-ci ilə qədər Azərbaycanda qarşıya qoyulmuş əsas vəzifələr kimi neft sektorundan gələn gəlirlərin səviyyəsi nəzərə alınmadan qeyri-neft sektorunda yüksək inkişafın təmin olunması, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini sürətləndirmək və ixrac imkanlarının genişləndirilməsi yolunda köklü tədbirlərin reallaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur.

Ölkədə ixtisaslı kadrların mövcud olması, infrastruktur və əlaqəli sahələrin inkişaf səviyyəsi və başqa amillər sənayenin inkişaf səviyyəsinin müəyyən edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Ona görə ki, sənaye sadəcə ölkənin təsərrüfat sisteminin bir hissəsidir və bu sahə istehsala xidmət, kənd təsərrüfatı və bir çox sahələr ilə sıx əlaqəlidir. Bu baxımdan, həm istehsal, həm də xidmət sahələrinin qarşılıqlı əlaqəli şəkildə inkişafının iqtisadi artım tempi və resurslardan səmərəli istifadə baxımından inkar olunmaz əhəmiyyətləri vardır.

Ölkəmizdə sənaye məhsulları istehsalının inkişafının iki istiqamətdə aparılması məqsədəuyğundur. İlk növbədə mövcud olan sənaye müəssisələri modernləşdirilməli, yaxud həmin müəssisələri əvəz edən yeni müəssisələr yaradılmalı, ikinci istiqamət isə yeni istehsal texnologiyalarının mənimsənilməsi ilə əlaqədar olmalıdır. İlk vurğuladığımız vəziyyət mövcud müəssisələrin artıq köhnəlməsi və müasir dövrlə ayaq uyğunlaşdırma bilməməsi, bunun nəticəsində də rəqabətdə geri qalması ilə əlaqədardır. Bu sahələrdə toplanmış təcrübə və bilik həmçinin yeni yaradılacaq istehsal sisteminin modern və yüksək səviyyədə təşkil olunmasına və mənimsənilməsinə, nəticədə də istehsalın texniki-iqtisadi cəhətdən səviyyəsinin yüksəldilməsinə şərait yaradır. İkinci istiqamət isə ölkədə sənayenin strukturunun təkmilləşməsi ilə bağlıdır. İstehsalın təşkili mövcud xammal və materiallar, daxili bazar və emalı mürəkkəb olan məhsulların mənimsənilməsi nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir ki, bu da həmçinin məşğulluğun təmin olunmasına müsbət təsir göstərsin. Bu istiqamətin inkişafı əsasən dövlətin uzun müddətli tədbirləri vasitəsilə reallaşdırıla bilər. Bu tədbirlər həm yeni texnologiyaların cəlb edilməsi və mənimsənilməsi üzrə elmi texniki baza yaradılmasını, həm də yeni və ixtisaslı kadrların yaradılmasını və bazarların müəyyən olunması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

Respublikamızda neft və qaz hasilatının həcmnin artması kimya və neft-kimya sənayələrinin inkişaf etdirilməsi üçün də əlverişli şərait yaradır. Həmin sahələrdə böyük elmi potensial və təcrübə mövcuddur. Belə ki, ölkəmizdə neft-kimya və neft emalı sahələrində layihə və elmi-tədqiqat işlərini həyata keçirən bir çox dövlət

institutu mövcuddur. Bu da qeyd olunmalıdır ki, neft-kimya sənayesinin təkmil inkişafı mövcud istehsal sisteminin köklü şəkildə yenidən qurulması və digər bir sıra yeni sahələrin yaradılması ilə həyata keçirilməlidir. Mövcud istehsallardan “Etilen-Polietilen” zavodunda “Polimer-120” və “EP-300” qurğularının yenidən qurulması və bununla bərabər aralıq məhsulları istehsal edən və müasir tələblərə cavab verən modern qurğuların cəlb edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Təhlil göstərir ki, bu qeyd etdiyimiz qurğular istisna olmaqla, neft-kimya və kimya sənayesində mövcud olan əsas fondların əksəriyyəti fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmişdir.

Neft-kimya sənayesinin inkişaf etdirilməsində əsas istiqamətlərdən biri aralıq məhsulları vasitəsilə son istehsal məhsullarının emal edilməsinin təşkilidir. Respublikamızda polietilen, polivinilxlorid və polipropilen kimi neft-kimya sənayesinə aid son məhsullar istehsallarının yaradılması, bu məhsullar vasitəsilə geniş çeşiddə maşınqayırma, tikinti və digər sahələr üçün nəzərdə tutulan istehlak məhsulları və müxtəlif növdə məmulatların istehsal texnikalarının təkmilləşdirilməsi mümkündür. Belə istehlak məhsullarına plastik borular, polietilən kisə və paketlər, polimer örtüklər, santexnik məmulatları və polivinilxloriddən borular, şlanqlar və s. aiddir.

Azərbaycanda lak-boya materiallarının istehsalı tikinti materialları sənayesində inkişaf imkanı böyük olan sahələrdən biridir. Bu sahənin inkişafı birbaşa neft-kimya və kimya sənayələrinin inkişafı ilə əlaqədardır.

Ölkəmizdə istehsal miqyası böyük olan sahələrdən biri metallurgiya sənayesidir. Belə şəraitdə istehsalın səviyyəsi aşağı düşdüyü hallarda məhsulun maya dəyərində yüksəliş halları baş verə bilər. Ölkə səviyyəli araşdırmalara söykənərək söyləyə bilərik ki, hazırki dövrdə metallurgiya sənayesinin restrukturizasiyasına ehtiyac vardır.

2013-cü il 23 aprel tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı vasitəsilə səhmləri dövlətə məxsus olan “Azərbaycan Polad İstehsalı Kompleksi” Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin yaradılması ilə ölkədə qara metallurgiyanın inkişafı yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Bu kompleksin tərkibinə

həmçinin “Daşkəsən Filizsaflaşdırma” ASC də daxil edilmişdir. Həmin kompleksdə dəmir filizi hasilatından tutmuş polad istehsalına qədər bütün proseduraları əhatələyən polad istehsalı kompleksinin layihələndirilməsi, tikilmə prosesi və idarə olunması, maddi-texniki bazanın modernləşdirilməsi və ondan səmərəli istifadə, yeni texnologiyaların tətbiqi və həmçinin sahənin inkişafı ilə bağlı olan digər işlərin reallaşdırılması nəzərdə tutulur.

“Azertexnolayn” MMC-nin Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının ərazisində yerləşən polad boru zavodu qara metallurgiya sahəsində əhəmiyyətli mövqeyə sahib olub, həmin sahənin inkişafı baxımından vacib rol oynayır. Layihəyə uyğun zavodda Almaniya, Türkiyə, Çin və İtaliya texnologiyaları əsasında bir ildə 80 min ton müxtəlif diametrli, böyük ölçülü polad borular istehsal ediləcəkdir. Bu zavodda istehsal edilmiş məhsulların xaricə, o cümlədən Qazaxıstan, Gürcüstan, Rusiya, Türkmənistana və başqa ölkələrə ixrac edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Əlvan metallurgiya sənayesi üzrə Gəncə şəhərində yerləşən alüminium zavodunun birinci korpusunda son bir il ərzində 60 min ton yüksək keyfiyyətdə ilkin alüminium istehsal edilmişdir. 2015-cü ildə isə istehsal gücü ildə 55 min ton olan ikinci korpusun tikintisi başlanılmışdır. Bundan əlavə, istehsal edilmiş ilkin alüminiumdan son məşul istehsal edilməsinin təşkili məqsədilə 2015-ci ildə illik istehsal gücü 60 min ton olan “Təzyiqlə Emal və Boyama” zavodunun açılışı olmuşdur ki, zavodun istehsal etdiyi məhsullar xarici bazarlarda yüksək təlabata malikdir.

Neft-maşınqayırması sahəsi ölkəmizdə müasir dövrdə sənayenin perspektivli sayılan sahələrindən biridir. Bu sahədə fəaliyyət göstərən “Azneftkimyamaş” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin restrukturizasiya olunaraq olunaraq yeni inkişaf strategiyasına keçilməsini məqsədəuyğun hesab etmək olar. Lakin burada iri həcmli investisiya qoyuluşlarının cəlb edilməsi də həlledici rol oynayacaqdır. Təbii ki, əvvəla elə bir inkişaf planı qurulmalıdır ki, şirkətin fəaliyyətinin bütün istiqamətlərini əhatə etsin. Şirkətin idarəetmə və təşkilati strukturunun, istehsal və xidmət, o cümlədən təcrübə və konstruktor bölmələrinin təkmilləşdirilməsi, perspektiv məhsul çeşidləri və satış

bazarlarının müəyyən olunması, bütün bu sistemi idarə edə biləcək ixtisaslı kadrların hazırlanması və xülasə bunlar kimi məsələləri əhatələyən kompleks inkişaf planı hazırlanması fikrimizcə zəruri bir prosesdir. Ölkəmizin neft sənayesində olan təcrübəsi və neft hasil edən ölkələrlə qonşu olması neft-mədən avadanlıqları istehsalının inkişaf etdirilməsini məqsədəuyğun edir. Həmçinin bu sahənin inkişafı xarici şirkətlərlə birgə strateji əməkdaşlıq şəklində də reallaşdırıla bilər. Belə ki, hazırkı vəziyyətdə xarici tərəfdaşlarla müştərək çalışaraq investisiyanın və müasir texnologiyaların cəlb edilməsi optimal yollardan biri hesab olunur. Beləliklə bu imkanlardan istifadə edərək yerli neft-maşınqayırması sahəsinin də inkişaf etdirilməsinə nail olmaq olar.

Ölkəmizdə həmçinin avtomobil istehsalı, cihazqayırma, elektronika sahələrinin inkişaf imkanları mövcuddur. Ancaq bu sahələrin inkişafı demək olar ki, xaricdən alınan məmulatlardan hazır məhsulun yığılması, sonra isə bu kimi məmulatların istehsalının təşkili hesabına mümkündür. Maşınqayırma məhsulları nisbətən differensial və mürəkkəb məhsullar olduğu üçün bu sahədəki məhsul istehsalının mənimsənilməsi, həmçinin istehsalın inkişafı sahəsində uğurlar əldə etmək iri həcmli investisiya qoyuluşlarını və uzunmüddətli tədbirlər kompleksinin işlənilməsi tələb edir.

Ölkədə qaz, maye və enerji sayğacları istehsalı inkişaf perspektivi olan sahələrdən biri hesab edilir. Hazırda bu sahədə “Sənayecihaz” Elmi-İstehsalat müəssisəsi, “Gəncə Cihaz” ASC və başqa müəssisələr fəaliyyət göstərirlər. Maşınqayırma məhsulları istehsalının təmərküzləşməsi yönündə tədbirlərin görülməsi, fikrimizcə məqsədəuyğun olardı. Belə ki, təcrübə konstruktor və elmi-tədqiqat işlərinin görülməsi və məhsul ixracının təmin edilməsi üçün bu sahədə fəaliyyət göstərən iri müəssisə yaradılması zəruri hesab edilir.

Kənd təsərrüfatı ölkəmizdə milli iqtisadiyyatın əsas sahələrindən biridir. Kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi sahənin inkişafı üçün həlledici rol oynayır. Lakin, hal-hazırda sahənin maddi-texniki bazası zəifdir. Fakt budur ki, 1990-cı ilə nisbətən ölkədə kotanların sayı 4,8 dəfə, toxumsəpənlərin sayı

6,3 dəfə, kultivatorların sayı 7,1 dəfə, sıxıb bağlayanların sayı 5,2 dəfə, otbiçənlərin sayı isə 3,4 dəfə azalmışdır. Kənd təsərrüfatı sahəsində hazırda 1990-cı ilin səviyyəsinə qalxmaq üçün təqribən 8 min kotan, 6,5 min toxumsəpən, 6 min kutivator, 3,5 min sıxıb bağlayan, 5 min otbiçən tələb olunur. Son dövrdə regional inkişafa diqqətin artırılması kənd təsərrüfatı inkişafına maliyyə dəstəyinin ayrılmasına da şərait yaratmışdır. Təbi haldır ki, bu sahədə texnikaya da tələbat artmışdır. Ölkəmizdə kənd təsərrüfatı texnikası istehsal edən məssisənin yaradılması məqsədyönlü olardı ki, bu müəssisədə kotanlar, gübrə səpən, pres bağlayan, bitki dərmanlayan maşınlar, şərabçılıq sahəsində istifadə edilə biləcək maşın və avadanlıqlar istehsalı həyata keçirilə bilər.

Kənd təsərrüfatı sahəsində orta müddətli dövrdə bitkilərin istehsal həcmi artırılması və əkin strukturunun təkmilləşdirilməsini təmin etmək üçün bu sadalanan istiqamətlərdə tədbirlərin reallaşdırılması nəzərdə tutulur:

- Kənd təsərrüfatı bitkiləri istehsalında tətbiq olunan köhnə metodların yeni, intensiv artıma şərait yaradan metodlarla əvəz edilməsi;
- Növbəli əkin sisteminin ölkə şəraitinə uyğunlaşdırılması üçün xüsusi bölmə vasitəsilə müvafiq tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- Bölgələr üzrə kənd təsərrüfatı bitkilərinin optimal istehsal həcmi və əkin strukturunun müəyyən edilməsi;
- İri taxılçılıq təsərrüfatlarının yaradılması;
- Texniki üzüm sortlarının əkimini genişləndirmək və yeni üzüm sahələrinin salınması;
- Heyvandarlıqda yem bazasının yeni texnologiyalar əsasında intensiv inkişaf etdirilməsinin stimullaşdırılması;
- Əkin sahələrində yem bitkilərinin məhsuldarlığının artırılması üçün zəruri tədbirlərin görülməsi;
- Quşçuluq üçün zəruri yem, o cümlədən soya bitkilərinin əkildiyi sahələrin genişləndirilməsi;

- Kiçik sahibkarlara istixana tərəvəzçiliyinin genişləndirilməsi üçün dövlət yardımının göstərilməsi;
- Torpağın tərkibində bitkilər üçün lazımlı olan qida maddələrini təyin edən aqrokimya laboratoriyalarının modernləşdirilməsi;
- Mineral gübrələr istehsalının genişləndirilməsi və təkmilləşdirmə imkanlarının araşdırılması;

Respublikamızda heyvandarlıq məhsullarına olan tələbatın tam şəkildə ödənilməsi üçün geniş imkanlar mövcuddur. Bu cür imkanlar əsasən sahədə intensiv yolla inkişafı nəzərdə tutur. Ona görə ki, heyvandarlıq sahəsinin inkişaf etdirilməsi bu zamana qədər ölkədə demək olar ki, ekstensiv yollarla inkişaf etdirilmişdir. Heyvandarlığın təsərrüfat kateqoriyaları üzrə strukturunun olması amili bu sahədə ekstensiv yolla inkişafı da şərtləndirirdi. Son dövrlərdə heyvandarlıq sahəsinin kiçik təsərrüfatların əlində cəmləşməsi, heyvanların yetişdirilməsi, bəslənməsi, saxlanması, mayalandırılması sahəsində zoobaytar qaydalara lazımi şəkildə əməl olunmasına gətirib çıxarır. Nəticədə, bu sahədə məhsuldarlıq böyük ölçüdə aşağı düşür. Əsasən kənd təsərrüfatı müəssisələrinin çoxluq təşkil etdiyi ərazilərdə heyvandarlıqdan alınan məhsuldarlıq artmış, ailə təsərrüfatlarının çoxluq təşkil etdiyi ərazilərdə isə aşağı düşmüşdür. Nəzərə almaq lazımdır ki, son illərdə ölkəmizdə heyvandarlıq sahəsinin ekstensiv yollarla inkişaf imkanları tükənməkdədir. Bu cür şəraitdə ölkədə heyvandarlıq üçün lazım olan yemlərin strukturunda yaxşılaşdırma tədbirlərinin reallaşdırılmasına ehtiyac vardır.

Ölkədə hazırki vəziyyətdə heyvanların cins tərkibinin yaxşılaşdırılması sayəsində həm ət məhsulları, həm də süd məhsulları istehsalını artırmaq üçün geniş imkanlar mövcuddur. Belə ki, son dövrlərdə Azərbaycanda bu sahədə olan məhsuldarlıq inkişaf etmiş ölkələrdəki məhsuldarlıq səviyyəsindən 6-7 dəfə geri qalır. Məsələn İEO-də bir inəkdən süd sağımı orta illik 6000 kiloqramdan çoxdur. Məsələyə bu tərəfdən yanaşsaq ölkəyə cins heyvanların gətirilməsi hesabına məhsuldarlığın səviyyəsinin yüksəldilməsi də mümkündür. Lakin xaricdən gətirilmiş

yüksək məhsuldarlığa sahib heyvanların sayı ölkədəki mal-qara sayında payı çox kiçikdir.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu bu sahələri prioritet sahələr qismində müəyyən etmişdir:

- Ətlik və südlük cinsi heyvandarlıq komplekslərinin yaradılması;
- Ət emalı və kəsimi müəssisələrinin yaradılması;
- Quşçuluq təsərrüfatlarının yenidən qurulması və ya yaradılması;
- Çörək istehsalı ilə məğul olan zavodların tikilməsi;
- Toxumçuluq və ya iri taxılçılıq təsərrüfatlarının yaradılması;
- İstixana komplekslərinin yaradılması;
- Üzüm emalı müəssisələrinin və üzümçülük təsərrüfatlarının yaradılması;
- Meyvə-tərəvəz konservləşdirmə müəssisələrinin yaradılması;
- İntensiv bağçılıq təsərrüfatlarının yaradılması;
- Kiçik sahibkarlığın inkişafı;

Müasir dövrdə iqtisadi, sosial və mədəni sahələrdə yaranmış dəyişimlər, xüsusilə, İnkişaf etmiş ölkələrdə yaranan tələb turizmin əhəmiyyətini önəmli dərəcədə artırmışdır. Bu inkişafa paralel olaraq, turistləri cəlb etmə istiqamətində ölkələrin bir-biri ilə girdikləri rəqabət güclənməkdə və bu istiqamətdə görülən tədbirlər genişlənməkdədir.

Azərbaycanın qədim dövrlərdə karvan yolları üzərində yerləşməsi o zamanlarda turist axınının da böyük olmasına səbəb olan amillərdən biri olmuşdur. Başqa cür vurğulasaq, Azərbaycan Şərqi mədəniyyəti ilə Qərbi sivilizasiyasının qovuşduğu məkanda yerləşir. Bu baxımdan ölkəmizdə mövcud olan mədəniyyət ocaqları, müasir turizm kompleksləri və təbii mənzərələr turizm sahəsi üçün zəngin imkanlar açır. Respublikamızdakı mövcud potensial xarici və daxili turistləri ölkəyə cəlb etmək üçün turizmin bütün növlərinin təşkil olunmasına imkan verir.

Azərbaycanda turizm sənayesi qeyri-neft sektoru sahələri içərisində dinamik bir sahə olmaqla, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində bir çox əhəmiyyətli funksiyaları da yerinə yetirməkdədir.

Ümumilikdə, qeyri-neft sənayesi və kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı ilə birlikdə infrastruktur sahələrin inkişafının da mühüm əhəmiyyəti vardır. Nəzərə alınmalıdır ki, istehsalat xidmət sahələrində inkişaf səviyyəsi nə qədər yüksək olsa, istehsal sahələrinin rəqabətqabiliyyətliliyi də uyğun olaraq yüksələcəkdir.

3.2. Qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması üzrə tədbirlər

Son illərdə Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən, dövlət tərəfindən sahibkarlığın inkişafına hüquqi-normativ baza, iqtisadi və institusional mexanizmlər yaradılması və mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi, sahibkarlığın inkişafına yardım üzrə kompleks tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bunlarla yanaşı, qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəlik lazımi struktur, əmtəə və pul mübadilələri inkişaf etdirilməli, mədəni əsasların təkmilləşdirilməsi, qeyri-neft sahələrində çalışacaq ixtisaslı kadrlar cəlb edilməli və ya hazırlanmalı, səmərəli inzibati sistem, sahibkarlıq təbəqəsi və s. formalaşdırılması yönündə tədbirlər davam etdirilməlidir. Yeni istehsal sisteminin yaradılması istehsal ediləcək məhsul və əmtəə növlərinin müəyyən edilməsi, istehsalın həcmının müəyyən edilməsi, xammal və materialların təminatı, satış bazarlarının təyin olunması, texnologiyanın seçilməsi və istehsalın təşkili, riskin bölüşdürülməsi, maliyyə sxeminin müəyyənləşdirilməsi və digər bu kimi məsələlərin həllini tələb edir. Belə şəraitdə dövlətin qeyri-neft sektorunun inkişafında rolu mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hazırkı dövrdə neft strategiyasının uğurlu şəkildə həyata keçirilməsi nəticəsində hökumətin maliyyə imkanlarının artması qeyri-neft sahələrinin inkişafında uzunmüddətli tədbirlərin reallaşdırılmasına imkan verir.

Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı sahəsində, regionlarda və xüsusi olaraq qeyri-neft sektorunda böyük potensial imkanlar vardır. Bununla yanaşı, beynəlxalq

təcrübənin və sahədə olan inkişaf meyillərinin təhlili göstərir ki, sahibkarlığın inkişafı sahəsində ölkəmizdə əldə olunmuş nailiyyətlərin artırılması və möhkəmləndirilməsi üçün biznes mühitinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və kiçik və orta sahibkarlığa dəstək verilməsi siyasəti uyğun olaraq davam etdirilməlidir.

Ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafı məqsədilə daim biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, sahənin qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, idarəetmə təcrübəsinin, müasir texnologiyaların, yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi və bunu nəticəsində rəqabət qabiliyyətli və yüksək keyfiyyətli məhsulların istehsal edilməsi dövlətin müəyyənləşdirdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının prioritet istiqamətlərindəndir.

Sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi istiqamətində dövlətin həyata keçirdiyi siyasət sahibkarlıq üçün yaradılmış fəaliyyət mühitinin daha əlverişli olmasına, dövlət və sahibkar arasındakı münasibətlərin yaxşılaşdırılmasına, dövlət himayəsinin təkmilləşdirilməsinə, bazar iqtisadiyyatının aktual tələblərinə uyğun təsisatların yaradılmasına, həmçinin onların səmərəli fəaliyyət göstərməsinin təmin edilməsinə yönəldilməlidir.

Dövlətin qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi sahəsində mövcud siyasətinin üç istiqamətdə aparılması məqsədəuyğundur. İlk istiqamət qeyri-neft sahələrində investisiya yatırımlarının maliyyələşdirilməsi üçün lazımi əlverişli şəraitin təmin olunması ilə əlqədardır. Ölkədə faiz dərəcələrinin yüksək səviyyədə olması müasir dövrümüzdə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi uğrunda bir maneə kimi qarşımızda durur. Gələcəkdə faiz dərəcələrinin aşağı salınması və maliyyə mənbələrinin genişləndirilməsi qeyri-neft sektorunun inkişafı yönümündən mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Artıq demək olar ki, hökumət tərəfindən bu sahədə bəzi tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun, emal sənayesinin və xüsusilə kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi məqsədilə Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi, Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu kimi qurumlar yaradılmışdır. Demək olar ki, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun verdiyi güzəştli maliyyə dəstəyinin illik faiz

dərəcəsinin maksimum həddi 7 faizə bərabərdir ki, bu rəqəm kommersiya təşkilatlarından alınan kreditlərin faiz dərəcəsiindən yaxşı halda 3-4 dəfə azdır. Fakt budur ki, güzəştli kreditlər hesabına ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinin maliyyələşdirilməsinin geniş vüsət alması zəruridir.

Dövlətin qeyri-neft sektorunun inkişafında yeritdiyi siyasətin digər bir istiqaməti isə qeyri-neft sahələrdə istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına xidmət etməlidir. Ölkədə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi firmaların mövcud resurslardan maksimum səmərəli istifadə etməsindən, ələlxüsus səmərəlilik səviyyəsinin yüksəldilməsi qabiliyyətindən birbaşa asılıdır. Bu da milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinə öz təsirini göstərir. Hazırda qeyri-neft sahələrində istehsalın səmərəliliyinin zəif olması sahənin məhsullarının və göstərdiyi xidmətlərin xarici rəqiblərdəkindən aşağı səviyyədə olmasına və rəqabətdə geri qalmasına səbəb olur. Bir digər tərəfdən, ölkədə rəqabət qabiliyyətli, iqtisadi resurslardan səmərəli istifadə edən sahələri az müddət ərzində yaratmaq demək olar ki, mümkün deyildir. Buna görə də, dövlət tərəfindən iqtisadi artımın dayanıqlılığını möhkəmləndirən sahələrin inkişaf etdirilməsi dəstəklənməlidir. Hökumət tərəfindən bu sahələrdə istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə bir sıra tədbirlər reallaşdırıla bilər. Birinci olaraq, qeyd etdiyimiz sahələrin ixtisaslı kadrlarla təmin edilməsidir. İnsan kapitalının formalaşdırılması ölkəmizdə iri həcmli investisiya yatırımları tələb edir. Dövlət tərəfindən bu investisiya yatırımlarının reallaşdırılması və qeyri-neft sektorundakı prioritet sahələr üçün ixtisaslı kadrların hazırlanması istiqamətində tədbirlərin reallaşdırılması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Son illərdə qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilmiş dövlət proqramlarına əsasən “insan kapitalının” inkişafı, kadrların peşəkarlıq səviyyələrinin yüksəldilməsi və iqtisadiyyatın texnoloji və intellektual bazasının səviyyəsinin artırılması neft gəlirlərinin istifadə edilməsinin əsas istiqamətlərinə çevrilmişdir. Bu istiqamət həm ali təhsilli mütəxəssislərin hazırlanmasını, həm də texniki-peşə təhsilinin verilməsini əhatə etməlidir. Bu sahədə, fikrimizcə, ən mühüm məqamlardan biri müxtəlif vəzifələr üzrə kadrlara tələbatın müəyyənəşdirilməsidir. 3 iyun 2008-ci ildə Nazirlər Kabinetinin verdiyi sərəncam ilə

gənclərin xaricdə təhsil almaları prioritet sahə kimi qəbul edilmiş, proqram və ixtisasların siyahısı təsdiq edilmiş və regional inkişafa istiqamətlənən yaranacaq istehsal və xidmət müəssisələri üçün tələbata uyğun ixtisaslı kadrların hazırlanması istiqamətində proqnozların hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd etməliyik ki, əmək bazarı və qeyri-neft sektorunun doğru şəkildə əlaqələndirilməsi bu sahələrin inkişaf etdirilməsi baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

Ölkədə infrastruktur sahələrin inkişafı qeyri-neft sənayesində istehsalın səmərəliliyinə təsir edən əsas amillərdən biridir. İnfrastruktur sahələrin inkişafı ölkədə maliyyə, maddi və informasiya axınlarının dəyər və sürətini müəyyən edir. Ölkədə bu qeyd edilən axınların dəyəri azaldıqca və sürəti yüksəldikcə, milli iqtisadiyyatın, həmçinin qeyri-neft sektoru sahələrinin rəqabət qabiliyyəti artır. Bu baxımdan, rabitənin, anbar təsərrüfatının, nəqliyyatın və sair infrastruktur sahələrin inkişaf səviyyəsi kənd təsərrüfatı və emal sənayesi sahələrinin inkişafını müəyyənləşdirən əsas amillərdən biridir. Ölkədə infrastruktur sahələrin inkişaf etdirilməsi yönündə son illərdə həyata keçirilən işlər qeyri-neft sektorunun inkişafına da öz müsbət təsirini göstərir. Bu cür təsir həm bu sahələrin xidmətlərinin artması sayəsində, həmçinin qeyri-neft sektorunun başqa sahələrinin inkişaf etdirilməsi hesabına təmin olunur. Ölkədə kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən istehsalçıların kiçik olması onların öz fərdi təsərrüfatları üçün fərdi anbarlar təmin etməsi imkanlarını məhdudlaşdırır. Bir digər tərəfdən, kənd təsərrüfatı məhsulları təbii halda tez xarab olduğundan, anbarların mövcud olmaması mövsüm vaxtı məhsulların qiymətinin ucuz, mövsüm bitdikdən sonra isə baha olmasına səbəb olurdu. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu bu amilləri nəzərə alaraq güzəştli kreditlər vasitəsilə son üç il ərzində tutumu 90 min ton olan 30 müasir soyuducu anbar və 310 min tonluq 20 taxıl anbarı tikintilərini maliyyələşdirmişdir. Anbar təsərrüfatlarının inkişaf etdirilməsi kənd təsərrüfatı məhsullarının il ərzində qiymətlərində baş verən oynamaların azalmasına, həmçinin istehsalın səmərəliliyinə müsbət yöndə təsir göstərəcəkdir. “Aqrarlizinq” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin yaradılması son illərdə aqrar sahədə istehsalın səmərəliliyinə müsbət təsir göstərən amillərdən biri olmuşdur.

Belə bir ixtisaslaşmış qurumun yaradılması kənd təsərrüfatı istehsalçılarına lazımı səviyyədə xidmətin göstərilməsi və aqrar sahənin inkişafı baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Həmçinin, infrastruktur sahələrin inkişaf etdirilməsi ilə onların xidmətlərini mənimsəyən qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafının əlaqələndirilməsi yatırılan investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyi yönündən mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Qeyri-neft sahələrində istehsalın səmərəliliyinin artırılmasının bir digər istiqaməti həmin sahələrə vergi güzəştlərinin verilməsi və fəaliyyətlərinin birbaşa subsidiyalaşdırılması ilə əlaqədardır. Azərbaycanda son illərdə vergilərin səviyyəsi kəskin şəkildə azalmışdır. Hazırki dövrdə vergi dərəcələrinin azaldılması vasitəsilə qeyri-neft sahələrinin inkişafını stimullaşdırmaq imkanları məhduddur. Demək olar ki, Azərbaycanda bu sahələrə uyğun görülmüş vergi yükləri başqa dövlətlərə nisbətən aşağıdır. Bununla birlikdə, ölkədə enerjiden istifadəyə görə qoyulan qiymətlər qaldırılmışdır ki, bu da istehsalın səmərəliliyinə mənfi təsir edən amillərdəndir. Həmçinin gələcəkdə bir neçə xidmət sahələrinin tariflərinin və əmək haqqlarının artımı proqnozlaşdırılır ki, bütün bunlar qeyri-neft sektoru məhsullarının qiymət baxımından rəqabət qabiliyyətinə mənfi təsir edəcək və istehsal xərclərinin artmasına gətirib çıxaracaqdır. Qeyd edilənlərdən əlavə, firmaların sosial vəzifələrinin çoxaldılması, məsələn işçilərin tibbi sığortalanması, həyatlarının sığortalanması, ekoloji tələblərin, əməyin təhlükəsizliyi ilə bağlı tələblərin çoxaldılması və sair məsələlər istehsalın maya dəyərinin yüksəlməsinə səbəbiyyət verəcəkdir. Sadalanan amilləri göz önündə tutsaq, qeyri-neft sektorunda istehsalın səmərəliliyini təmin etmək və investisiya cəlb ediciliyini artırmaq üçün stimullaşdırma mexanizminin yaradılması mühüm prosesdir. Həmin yaradılan mexanizm, qeyri-neft sektoru sahələrinin bazarda səmərəli fəaliyyət göstərməsini təmin edənədək fəaliyyət göstərməlidir. Cari dövrdə ölkədə bu cür mexanizmlər kənd təsərrüfatı sahələri üzrə yaradılmaqdadır. Torpaq vergisi istisna olmaqla bu sahələr bütün vergilərdən azad edilmiş, birbaşa maliyyə yardımlarının edilməsi, güzəştli şərtlərlə gübrə, toxum alınması və sair təmin olunmuşdur. Bunlarla yanaşı, ixrac yönümlü sahələrin və emal

sənayesi sahələrinin inkişafının hökumət tərəfindən dəstəklənməsi mexanizminin daha da təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Qeyd etmək olar ki, ölkənin emal sənayesində xaricdən müasir texnologiyaların alınmasının və ya yerli istehsalın texniki səviyyəsinin artırılması məqsədilə firmaların xərclərinin bir hissəsinin hökumət tərəfindən kompensasiya edilməsi səmərəli addım olardı.

Dövlət tərəfindən qeyri-neft sektorunun inkişafının stimullaşdırılmasının üçüncü istiqaməti qeyri-neft sektoru sahələrində risklərin azaldılması ilə bağlıdır. Həm də qeyri-neft sahələrində bununla əlaqədar dövlət dəstəyi istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə də şərait yaradır. Həmçinin, risklərin sığortalanması qeyri-neft sektorunda daha aşağı qiymətli vəsaitləri cəlb etməyə və daha ucuz yollarla tərəfdaşlarla əməliyyatları reallaşdırmağa imkan verir. Misal olaraq göstərmək olar ki, aqrar sahədə istehsalçıların istehsalla əlaqəli risklərinin azaldılması məqsədilə Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2005-ci il 18 iyun tarixində qəbul etdiyi “Aqrar sahədə sığortanın stimullaşdırılması haqqında” qanununa görə kənd təsərrüfatı heyvanları, kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsulları, ev quşları, xəz dəri və vəhşi heyvanlar, dovşanlar, arılar, habelə kənd təsərrüfatı təyinatlı tikililər, binalar, avadanlıqlar, qurğular, nəqliyyat vasitələri, maşınlar və digər əmlaklar (tezköhnələn və azqiymətli əşyalar istisna olmaqla) sığortalanarkən sığorta haqqının 50 %-i dövlət büdcəsindən ödənilir. Qeyri-neft sektorunun başqa sahələrində, xüsusilə emal sənayesində risklərin azaldılması məqsədilə dövlət tərəfindən tədbirlərin həyata keçirilməsi fikrimizcə səmərəli nəticə göstərərdi.

İnvestisiya siyasətinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə bu prioritet istiqamətlərdə dövlət tədbirlərinin həyata keçirilməsi zəruridir:

- Səmərəli rəqabət mühitinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi;
- İnvestisiyaların idarə edilməsi prosesinin təkmilləşdirilməsi;
- İstehsalın rəqabət qabiliyyətinin artırılması;
- Ölkənin ixrac potensialının gücləndirilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etmə imkanlarının genişləndirilməsi.

Rəqabət mühitinin məqsədəuyğun şəkildə inkişaf etdirilməsi üçün Rəqabət Məcəlləsi tərtib olunmalı, istehlak bazarında “bölüşdürmə” halları və qiymətlərin razılaşdırılmış qaydada tətbiq edilməsinin qarşısının alınması istiqamətində müvafiq tədbirlər və müntəzəm monitorinqlər həyata keçirilməlidir. Bununla yanaşı, istehsalçıların hüquqlarının qorunması ilə bağlı tədbirlərin gücləndirilməsi, istehlak mallarının istehsalı, topdan və pərakəndə satışının, idxalı və ixracının həyata keçirilməsi zamanı müvafiq sənədlərin tələblərinə əməl edilməsi məqsədilə vaxtaşırı monitorinqlər aparılmalı və bu istiqamətdə xüsusi tədbirlər görülməlidir.

Dövlət büdcəsindən sahibkarlığın inkişafına yardım məqsədilə ayrılan güzəştli kreditlərin miqdarının artırılması və sahibkarların regionlarda bu vəsaitlərə çıxış imkanlarının daha rahat şəkildə baş tutması təmin ediləcəkdir. Belə ki, dövlət həmçinin kreditləşmə prosesinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində öz fəaliyyətini gücləndirməlidir.

Dövlətin regionlarda həyata keçirdiyi sahibkarlığın inkişafına maliyyə-kredit dəstəyi vasitəsilə təsiri yerli və xarici investorların xüsusi maraqlarının ölkənin mənafeyi ilə uzlaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Qeyri-neft sənayesi müəssisələrinin inkişaf etdirilməsinin stimullaşdırılması mexanizmləri istehsalın ərazi üzrə yerləşdirilməsinin perspektiv inkişaf istiqamətlərini, ölkə iqtisadiyyatında baş verən keyfiyyət və kəmiyyət dəyişikliklərini dinamik şəkildə nəzərə almalıdır. Bu sahələrə tətbiq olunacaq güzəştlər sistemi cari şəraitdə istehsalın inkişaf etdirilməsi prosesində qarşıya qoyulmuş məqsədlərin reallaşdırılmasına xidmət etməlidir. Bu tədbirlər, istehsal strukturunun təkmilləşdirilməsinə, yığının artım tempinin yüksəlməsinə, istehlak məhsulları istehsalının artırılmasına və nəticədə əhalinin məşğulluğu probleminin həllinə müsbət təsir göstərəcəkdir.

Məhsul və xidmətlərə qoyulan qiymətlərin tənzimlənməsi ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafını stimullaşdıran vacib amillərdən biridir. Hər şeydən əvvəl, dövlət müəssisələri tərəfindən istehsal edilən məhsulların və infrastruktur obyektləri

tərəfindən göstərilən xidmətlərin qiymətləri və dövlətin sifariş qiymətləri nəzərdə tutulur. Qeyd etmək olar ki, dövlət inhisarı tərkibindəki infrastruktur obyektlərin xidmətlərinin və enerji daşıyıcılarının qiymətlərinin beynəlxalq səviyyədə azaldılması vasitəsilə istehsal xərclərinin aşağı salınması yerli məşhurların rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə və ixracına köməklik göstərəcəkdir.

Fikrimizcə, bu sahələrin inkişafı üçün həm özəl sektorun, həm dövlətin, həm də beynəlxalq təşkilatların imkanlarından müəyyən səviyyədə istifadə etmək mümkündür. Böyük həcmli kapital qoyuluşları tələb edən yol təsərrüfatı, qaz, su, enerji sistemlərinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə ilkin kapitalın dövlət tərəfindən və ya başqa bir maraqlı tərəfin (xarici və daxili investorların) investisiya yatırımı əsasında reallaşdırmaq vacibdir. Hazırkı dövrdə dövlət tərəfindən iri həcmli yatırım tələb edən sahələrin inkişaf etdirilməsi zəruridir. Bu digər sahələrin özəl sektor və başqa təşkilatlar tərəfindən inkişaf etdirilməsinə şərait yarada bilər.

Özəl sahibkarlıq subyektləri ilə dövlət arasında qeyri-neft sektorunda əməkdaşlıq əsasında iri şirkətlərin yaradılması məqsədilə tədbirlər həyata keçirilməsi səmərəli hesab oluna bilər. Hazırda özəl sektorun iqtisadi, təşkilati və texniki, maliyyə imkanları iri şirkətlərin yaradılması üçün mümkün imkanları məhdudlaşdırır. Hökumətin səfərbəredici rolu və maliyyə imkanları bu cür şirkətlərin yaradılmasını və təkmilləşdirilməsini sürətləndirə bilər. Bu cür şirkətlərin yaradılması adətən iri investisiya qoyuluşları və uzun müddət tələb edir. İri şirkətin yaradılması üçün edilən investisiya yatırımları istehsal vasitələrinin yaradılmasından əlavə, ixtisaslı kadrların hazırlanması, satış kanallarının formalaşdırılması və digər mühüm məsələləri də əhatələməlidir.

Beləliklə, bu qeyd etdiyimiz məsələlər onu göstərir ki, ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin olunması üçün kompleks tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsi zəruridir. Fikrimizcə, son illərdə dayanıqlı iqtisadi artımın neft gəlirləri hesabına formalaşması və neftin qiymətində olan oynamalar rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasını birbaşa qeyri-neft sektorundan asılı edir. Bu istiqamətdə dövlət, həmçinin özəl sektorun bütün imkanları maksimum dərəcədə

səfərbər olunmalı, daxili və xarici amillərdən səmərəli istifadə edilməlidir. Bununla yanaşı, inkişaf prioritetlərinin qeyri-neft sektoru üzrə düzgün şəkildə müəyyən edilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin işlənməsinin ən mühüm mərhələlərindən biridir. Demək olar ki, milli iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulması istiqamətində bir çox ölkələrdə həyata keçirilən tədbirlər uğursuzluqla nəticələnmişdir. Bu səbəbdən, qeyri-neft sektorunda perspektivli sahələr müəyyən edilərkən bu sahələrin inkişafının təmin olunmasının kafi və zəruri şərtləri yüksək dəqiqliklə müəyyən olunmalıdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektorunun mövcud vəziyyəti və inkişaf etdirilməsi istiqamətləri araşdırılmış və aşağıdakı nəticə və təkliflər əldə edilmişdir:

- Dövlətimiz öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra neft sənayesinin daxili və xarici investisiyalar vasitəsilə inkişaf etdirilməsi bu sahənin ölkə iqtisadiyyatında və ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisinin xeyli artmasına, həmçinin iqtisadiyyatın başqa sahələrinin inkişafına da müəyyən dərəcədə imkan yaratmışdır. Lakin ölkə iqtisadiyyatının yalnız xammal, daha dəqiq söyləsək, neft sektoru hesabına inkişaf etdirilməsi dünya təsərrüfatına inteqrasiya şəraitində münasib hesab edilə bilməzdi. Mövcud vəziyyətdə dövlətin qarşısında prioritet olaraq iqtisadiyyatın diversifikasiyası (şaxələndirilməsi), iqtisadiyyatın neftdən asılılığının aradan qaldırılması, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, perspektiv istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, sənaye istehsalında müasir strukturun formalaşdırılması və onun keyfiyyətə yeniləşdirilməsi kimi vəzifələr dayanır.

- Dünya iqtisadiyyatındakı dinamik inkişaf tempi, qloballaşma meyilləri, dəyişkən xarici mühit şəraitində bir çox risklərin mövcudluğu, milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin, ölkədə dayanıqlı iqtisadi artımın təmin edilməsi məqsədilə qeyri-neft sektorunun inkişafına nail olunması dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərini təşkil edir.

- Hökumətimiz qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətində müxtəlif tədbirlər həyata keçirir. Qeyri-neft sektorunun inkişaf prioritetləri bir çox dövlət proqramlarında, əvvəla 2004-cü ildən başlayıb 2018-ci ilə qədər davam edəcək olan regional inkişaf proqramlarında, neft və qaz gəlirlərinin 2005-2025-ci illərdə idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiyada, “2008-2015-ci illər üzrə ərzaq təhlükəsizliyi” proqramında, Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış İnkişaf konsepsiyasında, “2008-2015-ci illər yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişafa dair” proqramda, Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-

ci illər üçün Dövlət proqramında öz əksini tapmışdır. Ölkədə həyata keçirilən iqtisadi islahatların və siyasətin davamlılığını təmin etmək məqsədilə iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətinin geniş təhlili və yeni bir iqtisadi inkişaf strategiyasının hazırlanması istiqamətində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 mart 2016-cı il tarixində “milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri” və buradan irəli gələn məsləhətlər barəsində sərəncam imzalamışdır.

Araşdırdığımız mövzu ilə bağlı gəldiyimiz nəticələrdən əlavə milli iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətlərinin müəyyən olunması yönündə tövsiyə xarakterli bir neçə təklif irəli sürülmüşdür:

- Milli iqtisadiyyatın davamlı olaraq inkişafının təmin edilməsi, onun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi, qeyri-neft sektorunda təkmil rəqabət mühitinin mühitinin formalaşdırılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması və tənzimlənməsi, ölkədaxili bazarın qorunmasının həvəsləndirilməsi və s. məqsədilə dövlətin qanunvericilik bazası və dəstək mexanizmləri təkmilləşdirilməlidir;

- Dövlətin iqtisadi siyasəti, həmçinin, sənaye üzrə reallaşdırdığı struktur siyasəti yeni sənaye komplekslərinin, sənaye klasterlərinin yaradılmasının həvəsləndirilməsinə, regionlararası təsərrüfat əlaqələrinin təkmilləşdirilməsinə, istehsalın texniki cəhətdən moderləşdirilməsinə, regionlar arası disproporsiyaların minimuma endirilməsinə yönəldilməlidir;

- Qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətləri qlobal dünya iqtisadiyyatında baş verən inkişaf tendensiyalarına uyğunlaşdırılmalı, ölkə əhalisinin yüksək həyat səviyyəsi və sosial-iqtisadi inkişafı təmin olunmalı, həmçinin bu istiqamətdə iqtisadiyyatdakı struktur dəyişiklikləri həyata keçirilməlidir;

- Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına daha sabit və müvəffəqiyyətli inteqrasiyası üçün xarici ticarət dövriyyəsinin ümumi çəkisinin artması ilə yanaşı, həmçinin xarici ticarət dövriyyəsinin strukturu rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalının genişləndirilməsi məqsədilə diversifikasiya olunmalıdır (şaxələndirilməlidir).

- İdxalın yerli istehsalla əvəzlənməsi, daxili bazarlarda səmərəliliyin, ixrac sektorlarında rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsi, qeyri-neft sahələrinin diversifikasiya olunması istiqamətində müvafiq tədbirlər həyata keçirilməlidir;

- Hökumət qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq üçün təyin etdiyi iqtisadi strategiyanın reallaşdırılmasında inkişaf etmiş dünya ölkələrinin müvəffəqiyyətli təcrübələrindən istifadə etməli, qazanılmış təcrübələr ölkənin mənafeyi və milli dəyərləri baxımından dəyərləndirilməlidir.

Azərbaycanda sənaye sahələrinin yaxın perspektivdə rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin əsas istiqamətləri kimi aşağıdakıları göstərə bilərik:

- Qeyri-neft sektorunun müəyyən edilmiş prioritet inkişaf istiqamətləri üzrə marketing tədqiqatlarının və elmi araşdırmaların fəallaşdırılması;

- Sənayenin və sənaye sahələrinin regional, sahə, texnoloji və təkrar istehsalının strukturunun yenidən qurulması, təkmilləşdirilməsi islahatlarının sürətləndirilməsi;

- Ölkədə ixrac potensialının genişləndirilməsi məqsədilə rəqabətqabiliyyətli və elmtutumlu məhsullar istehsalının genişləndirilməsi;

- Sahə institutlarının və universitetlərin elmi-texniki potensialının təkmilləşdirilməsi, universitet-sənaye əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi və dünya səviyyəsində yüksək texnika və texnologiyaların dövlət tərəfindən dəstəklənməsi;

- Dövlət tərəfindən sənaye sahələri daxilində mövcud olan haqsız rəqabətin qarşısının alınması və ədalətli rəqabət mühitinin stimullaşdırılmasının dəstəklənməsi;

- Sənaye və sənaye klaseterlərinin, texnologiya parklarının və sənaye məhəllələrinin yaradılması işlərinin gücləndirilməsi;

- Yüksək texnologiyalı və elmtutumlu istehsal sisteminin inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması siyasətinin davam etdirilməsi.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 sentyabr 2008-ci il tarixli, 3043 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

2. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhəlinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair” Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 avqust 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

3. 2011-2013-cü illər üçün qeyri-neft sektoru məhsullarının ixracının stimullaşdırılmasına dair tədbirlər planı. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Sərəncamı №40, Bakı: 8 fevral 2011-ci il

4. Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il və gələn üç il üzrə sosial və iqtisadi inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi. Bakı: 2013

5. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri: 2015. Bakı: 2015

6. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyası”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

7. “Azərbaycan Respublikası Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2014-2018-ci illər)”.

8. “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üzrə Dövlət Proqramı”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 dekabr 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

9. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 16 mart 2016-cı il tarixli “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri haqqında” Sərəncamı

10. “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı”. (2002-2005-ci illər)

11. Azərbaycanda Daxili Resurs Dəyərinin təhlili. USAİD, 18 mart 2009-cu il

12. Atakişiyev M.C. – Azərbaycan 2020: Milli iqtisadi inkişaf və səmərəli yüksəlişin problemləri. Azərbaycan Vergi jurnalı, №4, 2012
13. Əhmədov B.S. – Milli iqtisadiyyatda investisiya qərarlarının qəbulu mexanizmi və ona təsir edən amillər. “İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika” jurnalı, №2, Bakı: 2010
14. Qurbanova T.H. – Regional siyasətin dövlət tənzimlənməsi və aqrar sahənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri. Bakı: 2010
15. Rzayev İ.M. – “Azərbaycan Respublikasında Regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər”. Bakı: 2010
16. Şəkəreliyev A.Ş. – Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər (monoqrafiya). Bakı: “İqtisad Universiteti” 2009
17. Yəhyayeva A.Y. – “Sənaye sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsi strategiyası və onun səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri”. Bakı: 2009
18. Zöhrab İsmayıl, Azər Mehtiyev, Rövşən Ağayev, Kənan Aslanlı – İqtisadiyyatın və ixracın diversifikasiyasının qiymətləndirilməsi. Azad iqtisadiyyata Yardım İctimai Birliyi, 2013
19. Бондаренко О.Ю., Веселов Д.А. – Оптимальное накопление капитала в ресурсной экономике: Препринт WP12/2009/06, 2009
20. Е.И.Лавров, Е.А.Капогузов – Экономический рост: теории и проблемы. Омск: 2006
21. Логинова В.А. – Теоретические аспекты конкурентоспособности экономических систем. Проблемы современной экономики, 2011
22. Auty Richard M. – Resource Abundance and Economic Development. New York: Oxford Press, 1998
23. John Wakeman-Linn, Paul Mathieu – Oil Funds and Revenue management in transition economies: The case of Azerbaijan and Kazakhstan. IMF: 2013
24. Joseph E. Stiglitz – Globalization and its Discontents. W.W.Norton & Company, 2002

25. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı: <http://www.stat.gov.az>

26. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi saytı: <http://www.economy.gov.az>

27. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının rəsmi saytı: <https://www.cbar.az>

28. Beynəlxalq valyuta Fondunun rəsmi saytı: <http://www.imf.org>

РЕЗЮМЕ

В этой диссертации исследованы проблемы о развитии не нефтяного сектора в Азербайджане и тестируемые участки. А также оценивались нынешнее развитие не нефтяного сектора.

Цель исследования состоит в том, чтобы проанализировать проблемы, с которыми сталкивается развитие не-нефтяного сектора и разработать научно обоснованные предложения и рекомендации относительно в развитии этой области.

Первая глава Магистерской диссертации называется «Теоретические и методологические основы не-нефтяного сектора». Это часть работы о важности не-нефтяного сектора национальной экономики, об основных направлениях и характеристике развитии не-нефтяного сектора и государственного регулирования развития в этой области.

Вторая глава диссертации называется «Оценка текущего состояния развития не-нефтяного сектора». Это часть работы состоит из структуры текущего состояния экономики, анализ динамики развития не-нефтяного сектора и роли инвестиций в развитии этой области.

Последняя глава диссертации называется «Перспективы развития не-нефтяного сектора Азербайджана». Это часть работы о приоритетных направлениях развитии не-нефтяного сектора Азербайджана и стимулирующих мерах со стороны правительства в развитии не-нефтяного сектора.

SUMMARY

In the dissertation work investigated issues and trends in the non-oil sector development, problems and their solutions in the same field and evaluated the current status of development of non-oil sector in Azerbaijan.

The purpose of the research is to analyze the issues facing the development of non-oil sector and consists of about directions the development of the non-oil industry to work up a scientifically suggestions and recommendations.

The first part of master dissertation is called “The theoretical and methodological basis of the development of non-oil sector”. This section is about the importance of the development of non-oil sector in the national economy, the main fields and their development characteristics of the non-oil sector and the main directions of state regulation of the non-oil sector.

The second chapter is “Evaluation the current status of development of Azerbaijan's non-oil sector”. This section is about the current status in structure of the Azerbaijan’s economy, the analysis of the non-oil sector’s dynamics of development and the role of investments in the development of non-oil sector.

The final part is called “Perspectives of development of Azerbaijan's non-oil sector”. This section is about the priority directions of development of non-oil sector and stimulating measures by the government in the same field.